

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Hilbrand Sinnema, boer en bestuurder

pagina 18

**Friezen in Drenthe
en Groningen** p.5

**Chine de
Commande** p.26

**Boerenfamilie in
oorlogstijd** p.30

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde.

Jaargang 13, nummer 1, maart 2024

prijs: € 5,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Hemmo Clevering
Jan Huizing
Lieuwe Jongasma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofdredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 36. Terra Westerwolda is voor € 5,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek-) winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Rienhart Wolf

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer, telefoon:
0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 13, nr. 1, voorjaar 2024

Van de redactie

De eerste Terra Westerwolda van 2024 ligt voor u. We hebben als redactie weer geprobeerd een gevarieerd tijdschrift samen te stellen. Als redactie maken we keuzes over de invulling van ons tijdschrift. De belangrijkste voorwaarde is dat er in een artikel sprake is van een historische thematiek; terug kijkend op de Westerwoldse geschiedenis. Ook gebeurtenissen waar we misschien liever niet aan worden herinnerd komen ter sprake. Eerder werden in Terra Westerwolda artikelen opgenomen over onze koloniale geschiedenis, over de vervolging van 'heksen', maar ook over nationaalsocialisten in Westerwolde. Met name dat laatste onderwerp ligt bijna tachtig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog nog steeds gevoelig. Steeds meer archieven omtrent de naoorlogse behandeling van (vermeende) collaborateurs zijn in de afgelopen jaren toegankelijk gemaakt. Hierdoor wordt het eenvoudiger om een tot voor kort bewust of onbewust verzwegen geschiedenis te beschrijven. Dat neemt niet weg dat een dergelijke geschiedenis niet pijnlijk is. Toch is het goed om met nieuw verworven inzichten ook dit aspect van de geschiedenis onder ogen te komen.

In dit voorjaarsnummer vindt u van Gerda Nijenbrinks een artikel over zo'n oorlogsgeschiedenis. Jan Huizing heeft zich verdiept in de afwikkeling van een oorlog in de zeventiende eeuw en stuitte tevens op een bijzonder servies dat met Wedde en met de beroemde schrijver Louis Couperus te maken heeft. Lizanne Trenning sprak met Hilbrand Sinnema over zijn werk als agrariër en bestuurder in Westerwolde. Rienhart Wolf legt uit wat het imposante toegangshek bij het Kloosterbos in Ter Apel te maken heeft met buurtschap Oude Roodehaan bij Groningen. Daarnaast leest u bijdragen van Berend Jan Harding en Ruut Wegman, Jacco Pranger, Obby Veenstra, Erik Wubs en ondergetekende.

Namens de redactie veel leesplezier gewenst!

Geert Volders

Jachin in Stadskanaal

In het vorige nummer gaf Hemmo Clevering een overzicht van alle evangelisaties die vanuit de toenmalige Nederlands-Hervormde Kerk in Westerwolde zijn opgericht. Alie Noorlag wees ons op een evangelisatie die in het overzicht ontbrak: Jachin in Stadskanaal. Het gebouw stond aan de Ceresstraat te Stadskanaal, waar later slijperij Vos gevestigd was. Het gebouw is in de jaren 1920 gebouwd door Cornelius Noorlag (grootvader van Alie), zij woonden aan Ceresstraat 31. In de jaren 1960 werd Jachin verhuurd om later verkocht te worden aan de Gereformeerde Kerk te Stadskanaal (Poststraat). In de tachtiger jaren is het gebouw gesloopt. Het was echt een verenigingsgebouw voor de mensen aan de 1e en 2e Afdraai.

Het volgende nummer
van Terra Westerwolda
verschijnt in de zomer
van 2024

Cover

Boer en bestuurder Hilbrand Sinnema.
Schilderij: Geert Schreuder, maart 2024.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: de aarde beeft
- 12 Uit de geschiedenis van Westerwolde: aflevering 16
- 14 Historische Kring Ter Apel: een imposant stad-Groninger tolhek
- 17 Het portret van: Willemtien Sanders en Geertje Potze
- 18 Interview: Hilbrand Sinnema
- 24 Het MOW | Museum Westerwolde: collectie in beeld
- 29 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

- 5 Drie generaties Tolhuis: Friezen in Drenthe en Groningen
- 26 Chine de Commande: een bijzonder servies met een verbinding naar Wedde
- 30 Freerk Boels (1913-2001): een boerenfamilie in oorlogstijd
- 34 Onthulling van een oorlogsgedenkteken: een monument van herinnering in Wedderveer

Een imposant stad-Groninger tolhek pagina 14

Het portret van: Willemtien Sanders en Geertje Potze pagina 17

De aarde beeft

door Erik Wubs

In januari en februari van dit jaar was de Andere Tijden-serie De aarde beeft op televisie te zien. Deze serie van de NTR, gepresenteerd door Winfried Baijens, gaat over de geschiedenis van de provincie Groningen en de gaswinning. In de derde aflevering Groningen vooruit! worden initiatieven besproken die de landelijke overheid nam om de Groningse economie te versterken. Met name werkgelegenheid is een belangrijk aspect. Bij deze initiatieven komen fragmenten voorbij over de recente geschiedenis van Ter Apel.

Samen met zanger Alex Vissering fietst Baijens door de bossen van Ter Apel. In 1968 verschenen er voor het eerst berichten om een militair oefenterrein aan te leggen bij Ter Apel. Lokaal zou dit werkgelegenheid moeten opleveren. Veel boerenbedrijven en natuur zouden daarentegen plaats moeten maken. Ook voor gemeenschappen zoals Harpel, Jipsingboertange en Sellingerbeetse was in dit plan geen plek. De lokale bevolking was fel gekant tegen het plan. Uiteindelijk ging het plan in 1974 definitief niet door. Boerenbedrijven, gemeenschappen en natuur waren gered.

Werkgelegenheid was opnieuw een thema toen bij Ter Apel in 1984 een NAVO-depot als opslagplaats voor Amerikaans legermateriaal werd geopend. Deze vestiging leverde banen op voor de omgeving. Door het einde van de Koude Oorlog werd het NAVO-depot in 1995 gesloten. Winfried Baijens bezoekt met een oud-medewerker de nog bestaande gebouwen. Ook werd in 1995 puzzel- en spellenfabriek MB Nederland in Ter Apel gesloten. In De aarde beeft zijn beelden te zien van medewerkers die te horen hebben gekregen van de sluiting. De sluiting van zowel het NAVO-depot als de fabriek betekende dat er veel arbeidsplaatsen verloren gingen.

De landelijke overheid nam het initiatief om op het voormalige NAVO-terrein vanaf 1996 organisaties uit de vreemdelingenketen te vestigen. Onder andere kwamen het COA en de IND naar Ter Apel toe. In 1997 werd op de locatie een penitentiaire inrichting gevestigd. Later werd enkele keren de sluiting van de inrichting aangekondigd, maar daar werd uiteindelijk vanaf gezien. Deze organisaties zorgden voor nieuwe werkgelegenheid in de omgeving, maar ook voor nieuwe problemen. Nergens anders in Nederland is de asielproblematiek zo zichtbaar als in Ter Apel.

Ter Apel vanuit de lucht, met rechts de Ter Apeler bossen en linksboven de voormalige NAVO-loodsen en het huidige asielcomplex. Foto: Google Earth en Airbus, 2023.

Pauperparadijs met een raadselachtige Westerwoldse connectie

Drie generaties Tolhuis: Friezen in Drenthe en Groningen

In onze ledenbijeenkomst op 16 december 2023 verzorgde Wil Schackmann een lezing over de Koloniën van Weldadigheid. In dit artikel verkennen we het leven van drie leden van de familie Tolhuis, afkomstig uit Leeuwarden en met duidelijke en minder duidelijke banden met Westerwolde.

door Geert Volders

De aanleiding van dit artikel vormt het huwelijk van mijn voorouders. Op 22 augustus 1857 trouwden in Onstwedde de in Leeuwarden geboren Hindrik Tolhuis met de in Laude geboren Jantien de Vries.¹ Bij het huwelijk werd hun op 7 juli van datzelfde jaar geboren zoon Habbe gewettigd als zoon van Hindrik Tolhuis. Het echtpaar woonde op de Horsten bij Musselkanaal.

Hier werden nog drie kinderen geboren, waaronder mijn betovergrootmoeder Pietertje die in 1883 trouwde met Klaas Volders. Hoe en waarom Hindrik Tolhuis vanuit Leeuwarden naar Horsten kwam, is onduidelijk. Het was hoe dan ook geen welstand. Dit wordt duidelijk wanneer we naar zijn leven in de Friese hoofdstad gaan kijken, te beginnen met zijn ouders Willem en Pietje Tolhuis. →

De Haniasteeg in Leeuwarden met het voormalige Stads Armenhuis. Hier verbleven onder andere Johanna en Rutje Tolhuis. Het huidige pand stamt uit 1879 en verving het in 1831 gebouwde armenhuis. Foto door auteur.

Willem Tolhuis

20-01-1793 Leeuwarden
Ovl. 12-01-1840 Wirdum,
Leeuwarderadeel

x

12-02-1826
Leeuwarden

Pietje Korvers*

21-03-1805 Leeuwarden
Ovl. 20-09-1882 Odoorn
Spellingswijzen o.a.:
*Curvers/Corfus/Kuipers/Korfus

Notitie uit de correspondentie van de Maatschappij van Weldadigheid. Willem Tolhuis was aanvankelijk opgenomen als 'geheel invalide', maar de beenzweren moesten klaarblijkelijk geïnterpreteerd worden als 'gedeeltelijk invalide'.
Bron: MvW/RWI, Ingekomen brieven, arch.nr. 0186, inv.nr. 167. ↓

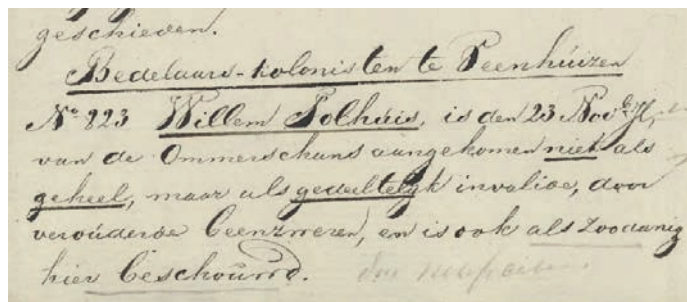
Kinderen Willem Tolhuis en Pietje Korvers:

1. Johanna Tolhuis, 19-05-1825 Leeuwarden, vl. 09-03-1899 Groningen
2. Ruurdje Tolhuis, 19-07-1828 Leeuwarden, ovl. 26-10-1828 Leeuwarden
3. Rutje Tolhuis, 25-09-1829 Leeuwarden, ovl. 23-01-1837 Leeuwarden
4. Hindrik Tolhuis, 03-12-1832 Leeuwarden, ovl. 13-01-1867 Sellingerbeetse

Op de overlijdensakte van dochter Rutje Tolhuis lezen we een bijzondere opmerking. 'Gerrit Huisken, oud veertig jaren, binnenvader in het Stads Armhuis, en Pieter Sterk, oud negen en zestig jaren, kleermaker, beide alhier woonachtig, welke ons verklaard hebben dat Rutje Tolhuis, oud zeven jaren, geboren en wonende te Leeuwarden, dochter van Willem Tolhuis, kolonist in de kolonie de Ommerschans, en van Pietje Korfius, echtelieden op den drieëntwintigsten dag der maand januarij des nademiddags te halfvijf ure, in de wijk letter E, nummer eenhondereenenveertig alhier is overleden, en hebben wij deze acte aan de declaranten voorgelezen, welke dezelve, na zulks met ons hebben geteekend.'²

Willem Tolhuis: kolonist in Ommerschans en Veenhuizen

Ruim een miljoen Nederlanders en Belgen heeft in de 19e eeuw de Koloniën van Weldadigheid bewoond. De basis werd in 1818 gelegd door Johannes van den

Bosch. De idee was dat kansarmen uit de steden door arbeid op de ongecultiveerde gronden van Drenthe een bestaan konden opbouwen en tot welvarende burgers konden worden verheven.³ Er waren vrije maar ook gesloten koloniën, dat wil zeggen vrijwillige maar ook gedwongen opname. Bedelaars kwamen veelal terecht in de gesloten gestichten. Het feit dat Rutje Tolhuis in 1837 in het Stadsarmenhuis van Leeuwarden kwam te overlijden en ook dochter Johanna hier woonde, geeft aan dat Willem en Pietje alles behalve welvarende mensen waren. Bij hun huwelijk in 1826 waren ze respectievelijk 'baardscheerder' en 'breidster' van beroep. Het barbiersberoep oefende Willem ook uit in de kolonie te Veenhuizen.⁴ Hoewel we geen foto's van hem hebben, weten we dankzij de registratie wel hoe hij er uit zag.⁵

GEZICHT OP HET GESTICHT VOOR BEDELAARS BINNEN DE OMMERSCHANS, IN OVERTYSEL.

Gezicht op het bedelaarsgesticht te Ommerschans in Overijssel, ca. 1830. Lithografie door J. van Genk naar een ontwerp van H. van Geelen. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

'No. 823: Bedelaars-kolonisten te Veenhuizen: Willem Tolhuis is den 23 Nov. jl. van de Ommerschans aangekomen niet als geheel, maar als gedeeltelijk invalide, door verouderde beenzweren en is ook als zoodanig hier beschouwd.

- Lengte 1 el, 6P, 5 st [c. 1.50m]
- Aangezigt Plat
- Kleur haar Bruin
- Oogen Lichtbruin
- Neus breed
- Mond gewoon
- Kin Rond
- Merkbare teekenen 'Gaaf kwalijk' [loopt moeilijk]

Er zijn geen aanwijzingen dat ook Pietje Tolhuis-Korvers in Veenhuizen gedetineerd was. Dochter Johanna Tolhuis komt voor in de volkstelling van 1839 in Leeuwarden, maar van Pietje en zoon Hindrik ontbreekt deze vermelding.⁶ Op 11 mei 1839 werd Willem Tolhuis ontslagen uit Veenhuizen. Amper een half jaar later overleed hij in Wirdum, ten zuiden van zijn geboortestad Leeuwarden. Waar Pietje Tolhuis-Korvers zich op dat moment bevond is onduidelijk. In het bevolkingsregister van de gemeente Borger komen we haar in de jaren 1840 tegen, samenwonend met de eveneens in Leeuwarden geboren Pieter Kemper (26-05-1807 – 05-11-1894). Ze woonden in de daaropvolgende jaren in Buinen en Odoorn. Nog opmerkelijker is, dat ze een dochter hadden genaamd Aaltje Kemper (28-10-1834 – 29-10-1918). Deze dochter is dus geboren toen Willem Tolhuis nog in leven was! Het is onduidelijk of Willem en Pietje op enig moment gescheiden zijn. Van hun zoon Hindrik ontbreekt het spoor in de jaren 1840 tot 1855, hij staat niet bij zijn moeder in Drenthe ingeschreven.

“Negen geboorteaktes. Allen haar kinderen. Allen van een onbekende vader”

Johanna Tolhuis: reizend door het noorden

Het spoor van de in 1825 geboren Johanna Tolhuis, leidt ons kriskras door de drie noordelijke provinciën. Dit spoor kunnen we volgen aan de hand van maar liefst negen geboorteaktes. Allen haar kinderen. Allen van een onbekende vader. In de vele geboorte- en overlijdensakten en inschrijvingen in bevolkingsregisters staat het geboortejaar of de leeftijd van Johanna consequent wisselend (=onjuist) vermeld.

1. Pieter Tolhuis, 29-11-1844 Groningen.

Ovl. 16-12-1845 te Borger.

'In de behuizing geteekend Letter K nummer twintig binnen deze Gemeente een kind is geboren van het mannelijk geslacht aan hetwelk de voornaam van Pieter zal gegeven worden van welk kind moeder is, Johanna Tolhuis, oud eenentwintig jaren, zonder beroep, geboren te Leeuwarden, wonende te Buinen gemeente Borger, ongehuwd.' En in de overlijdensakte: *'Overleden ten huize van harer [Johanna] moeder te Buinen'*.

2. Pietertien Tolhuis, 03-04-1847 Buinen.

Ovl. 24-11-1858 te Buinen.

'(...) geboren den derden dezer maand des avonds tien uren, ten huize van hare ouders te Buinen'. En in de overlijdensakte: 'overleden ten huize van harer grootvader, Pieter Kemper, arbeider'.

3. Lambertus Korwes Tolhuis, 05-08-1849 Stadskanaal (gem. Wildervank). Ovl. 03-03-1929 te Emmen.

'Baeike Sieben Einfeld, oud zesenvijftig jaren, van beroep slaapsteehouder, wonende te Stadskanaal, dewelke heeft verklaard (...) des morgens om negen uur, te Stadskanaal, binnen deze gemeente een kind is geboren van het mannelijk geslacht, aan hetwelk de voornamen Lambertus Korwes gegeven zullen worden; van welk kind moeder is Johanna Tolhuis, oud drieentwintig jaren, zonder beroep ongehuwd wonende te Leeuwarden, dat deze geboorte in tegenwoordigheid van comparant ten zijnen huize had plaats gehad.'

Aldus zijn geboorteakte. Lambertus is dus geboren in een logement. Hij trouwde op 11 april 1874 in Borger met Blientje Dokter. In de huwelijksakte lezen we: *'natuurlijke niet erkende zoon van vader onbekend en Johanna Tolhuis, van beroep arbeidster wonende te Leeuwarden'*.

4. Johannes Tolhuis, 1852-1858 Onstwedde/Stadskanaal/Ter Apel/Vlagtwedde (?).

Ovl. 28-01-1914 te Groningen.

Staat centraal in dit artikel.

5. Willem Tolhuis, 21-01-1855 Nieuw Buinen.

Ovl 19-07-1856 te Leeuwarden.

6. Willem Tolhuis, 17-12-1857 Leeuwarden.

Ovl 15-06-1928 te Tiel.

Volgens het Bevolkingsregister Leeuwarden 1859-1876: wonend in het Stads-Armhuis; later van beroep: boekdrukker/typograaf. Vertrokken naar Nijmegen 1876, militaire dienst. Later onder andere wonende te Heerenveen, Bolsward, Sneek en Leeuwarden. Gehuwd op 18 mei 1882 te Schoterland met Japikje de Vries. In de huwelijksakte lezen we: *'zoon van Johanna Tolhuis, wier woonplaats en beroep niet bekend is'*. →

Volgens de administratie van de Noorderbegraafplaats in Groningen werd Johanna Tolhuis alhier begraven in vak 3, rij 25, graf 17. Een grafmonument ontbreekt anno 2024. Foto door auteur.

- 7. Wilhelmina Tolhuis, 20-02-1861 Valthe.**
Ovl. 15-03-1938 te Den Haag.
 'Johanna Tolhuis, ongehuwd, oud dertig jaar, van beroep breidster wonende te Valthe, gemeente Odoorn (...)'. In een akte van de Burgerlijke Stand van de gemeente Groningen op 29 november 1883, erkenning van Wilhelmina als dochter van Johanna Tolhuis. Mogelijk was de originele akte onvindbaar en moest deze getoond worden, vanwege het aanstaande huwelijk van Wilhelmina in januari 1884 in Den Haag met Johannes Faber.
- 8. Pietje Tolhuis, 13-06-1865 Leeuwarden.**
Ovl. 18-06-1866 te Leeuwarden
- 9. Pietje Tolhuis, 28-11-1867 Leeuwarden.**
Ovl. 28-01-1917 te Den Haag.
 Gehuwd te Den Haag op 04-11-1896 met Frederik Willem Petrus Holzmann. In haar huwelijksakte lezen we: 'meerderjarige natuurlijke niet erkende dochter van Johanna Tolhuis zonder beroep wonende te Groningen'.

Aan de hand van bovenstaande gegevens kunnen we afleiden dat Johanna Tolhuis een alles behalve rustig of welvarend leven heeft geleid. In ieder geval negen kinderen zonder (erkende) vader en deels niet opgegroeid bij hun moeder. Vanaf 1875 heeft Johanna in de stad Groningen gewoond. In de laatste jaren van haar leven woonde ze in de Kleine Haddingestraat.⁷ Op 9 maart 1899 kwam er een einde aan het misschien

**“Gek genoeg is zijn
 geboorteplaats en
 geboortedatum het meest
 raadselachtig”**

het beste als rusteloos te duiden leven van Johanna Tolhuis. Volgens het 'lijkbriefje' leed Johanna aan Nephritis chronica en een oedeme pulmonaire; ofwel een nieraandoening met een longoedeem als directe doodsoorzaak.⁸ Het is niet uitgesloten dat Johanna nog meer kinderen had, waarvan de geboorte- of overlijdensaktes (nog) niet gevonden zijn.

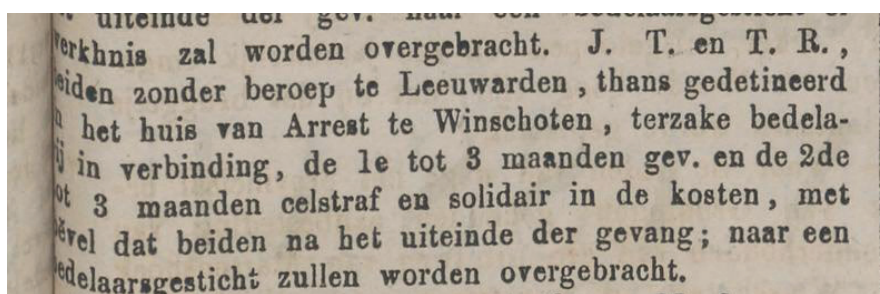
Johannes Tolhuis: bedelend door het noorden

Eén van deze kinderen is Johannes Tolhuis. Van hem weten we best veel, maar gek genoeg is zijn geboorteplaats en geboortedatum het meest raadselachtig. Het moet ergens tussen 1852 en 1858 zijn en zowel Onstwedde, Stadskanaal, Ter Apel als Vlagtwedde worden in de verschillende bronnen als geboorteplaats genoemd. Die bronnen waar zijn mysterieuze geboorteplaats uit zou moeten blijken, danken we opnieuw aan de armoede waarin Johannes Tolhuis leefde. Eind jaren 1850 woonde hij – zonder zijn moeder – samen met zus Pietertje en broers Lambertus en Willem bij zijn grootouders in Buinen. Hier woonden op dat moment ook zijn tante Aaltje Kemper met haar zoon Pieter.⁹

Al in 1868 – hij was toen in ieder geval nog minderjarig – moest hij zich voor de rechtbank in Leeuwarden verantwoorden vanwege bedelarij en diefstal.¹⁰ Dit herhaalde zich nog twee keer in de Friese hoofdstad, hoewel hij in 1875 in Leeuwarden werd vrijgesproken van de aanklacht.¹¹ Samen met de uit Leeuwarden afkomstige Tjeerd Reinhart werd Johannes in november 1873 in Scheemda gearresteerd. De misdaad die zij begingen: bedelarij. Het tweetal werd overgebracht naar de strafgevangenis van Winschoten.¹² Uit de inschrijving in het gevangenisregister blijkt dat Johannes geen lager onderwijs had genoten. Dit verklaart mogelijk

REGISTER VAN HET HUIS VAN BEWARING								
VOLGNUMMER	VOORNAMEN EN GESLAGTNAMEN	SIGNALEMENT	Of bij lager onderwijs bevoegd te zijn	Op wien bevel ingebracht en toelating daarvan	OM WELKE REDEN INGEBRAGT	VEROORDEELD		VANWAAR GEKOMEN
						Door wien	Voor hoelang	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
373	Johannes Tolhuis	Gestucht Maandlijk Tulds Moeder Johanna Gedestigheidskleinert-ter- Luiske weerspuits keerevande Luiske 21 jaren Echtelijke stout ongezonde Loven taal. Nederdentsk Borren of blakkink. Sonden Gedestigheids gezinthaad Lengte 1,510 meter		Op wien bevel ingebracht en toelating daarvan	Bedelarij		1/2 dag	Scheemda

Notitie uit het register van het Huis van Arrest te Winschoten, 1873. Hier lezen we gek genoeg de naam 'Hendrik' als zijnde de vader van Johannes Tolhuis. Waarschijnlijk is dit gebaseerd op een onjuiste/onware verklaring van Johannes. In geen enkele tot dusver gevonden bron wordt een 'Hendrik' als vader genoemd.

Winschoter Courant,
17 december 1873. J.T. en T.R.
zijn Johannes Tolhuis en Tjeerd
Reinhart.

waarom hij altijd een kruisje als handtekening plaatste. In Winschoten moesten de heren zich voor de arrondissementsrechtbank verantwoorden. Aldaar werd Johannes op 12 december 1873 veroordeeld tot drie maanden strafgevangenis in Groningen en vervolgens opname in Veenhuizen.^{13, 14} Het verblijf in Veenhuizen moet tamelijk kort zijn geweest, want na een tussenstop in Utrecht vestigde Johannes zich in 1875 weer bij zijn moeder in Groningen.¹⁵ Waarschijnlijk was dit slechts een formele inschrijving in Groningen, want tussen 1875 en 1879 werd hij ook in Leeuwarden gesignaleerd. Opnieuw kwam hij in de Friese hoofdstad met justitie in aanraking, nu vanwege 'bedelarij en gewelddadigheid tegen een bedienende beambte'.¹⁶

In 1879 verruilde Johannes Tolhuis Noord-Nederland voor Amsterdam.¹⁷ Dit verblijf was slechts van korte duur want al spoedig vestigde hij zich weer voor korte tijd bij zijn moeder en zuster Pietje in Groningen om al in 1882 weer te vertrekken, nu naar Rotterdam. Als 'koopman in galanterieën' was hij waarschijnlijk weinig succesvol, want in de daaropvolgende jaren werd hij in zowel Rotterdam, Den Haag als Haarlem opgepakt wegens bedelarij. In Haarlem werd hij op 18 april 1895 veroordeeld tot een korte celstraf en een jaar rijkswerkinrichting.¹⁸ Op 28 april 1896 volgde opname in Veenhuizen.¹⁹ Zou Johannes geweten hebben dat zijn grootvader hier eerder rondliep? Er is nog een bijzondere overeenkomst met de 'kwalijk' lopende grootvader Willem Tolhuis. Op de signalementskaart van Johannes Tolhuis lezen we dat hij zijn rechterbeen mist en dat hij een geheel zichtbaar houtenbeen gebruikte. Hij moet zijn been al op jonge leeftijd zijn verloren, want dit werd al in 1873 vermeld tijdens zijn verblijf in de gevangenis van Winschoten.

Signalementskaart

Vanwege zijn verblijf in Veenhuizen zijn er twee foto's van Johannes Tolhuis gemaakt. Je zou het een 'mugshot' kunnen noemen: politiefoto's waarbij het vooraanzicht en zijaanzicht vanaf de schouders in beeld worden gebracht. De foto's van Johannes werden gebruikt voor Johannes' signalementskaart, waarop we tal van uiterlijke kenmerken lezen. Er zijn duizenden signalementskaarten bewaard gebleven van de gedetineerden van de rijkswerkinrichtingen.²⁰ Na zijn verblijf in Veenhuizen, keerde hij terug naar Amsterdam. Waarschijnlijk had hij gezondheidsklachten, want op 15 september 1897 werd hij ingeschreven in het Buitengasthuis te Amsterdam.²¹ Twee jaar later zou hij nogmaals in dit gasthuis verblijven. Bij zijn inschrijving

in het gasthuis had hij zijn zuster Wilhelmina in Den Haag als relatie opgegeven. In de hoofdstad woonde Johannes onder andere enige tijd in het logement de Gouden Leeuw. In dit logement huisde in diezelfde tijd eveneens Lammertje Zondag, in die tijd de bekendste vrouwelijke crimineel van Nederland. Dat wil niet zeggen dat Johannes Tolhuis op welke manier dan ook contact heeft gehad met Zondag, maar het zegt wel iets over het milieu waarin Johannes leefde.²²

Van een verbetering van levensomstandigheden is waarschijnlijk geen sprake geweest, want Johannes keerde opnieuw terug in Veenhuizen. In februari 1905 kwam hij terug in Groningen en verbleef aan de Raamstraat en later in de Nieuwstad.²³ Hier overleed Johannes Tolhuis op 28 januari 1914. De geneeskundige verklaring meldt dat Johannes overleed ten gevolge van 'paralys', ofwel verlamming.²⁴ Volgens deze verklaring, maar ook volgens de overlijdensakte, was Johannes op dat moment 59 jaar, dat zou 1854/1855 als geboortjaar moeten opleveren. En toch is dat alles behalve zeker. →

139.

De aangever gelieve nauwkeurig te vermelden:

van de(n) overledene, { naam Tolhuis.
voornamen Johannes
ouderdom 59 jaren.

van de(n) echtgenoot, naam en voornamen ongehuwd

van het overlijden, { plaats Groningen
datum 28 Januari 1914

Ter voldoening aan art. 6 der Wet, regellende de uitoefening der geneeskunst, verklaart de ondergeteekende, geneeskundige te Groningen, ten behoeve van den Ambtenaar van den Burgerlijken Stand te Groningen, dat hem na gedane schouwing is gebleken, dat bovengenoemde persoon is overleden,

a. aan: _____ handl. cont

b. zonder geneeskundige behandeling, doch vermoedelijk aan: _____

GRONINGEN, den 27 Januari 1914 J. M. M. M.

Na het overlijden van Johannes Tolhuis op 28 januari 1914 werd de geneeskundige verklaring van lijkschouwing opgesteld. Gek genoeg staat hier als datum van lijkschouwing 27 januari vermeld. De op 31 januari opgestelde overlijdensakte vermeldt eveneens 28 januari als overlijdensdatum.

MELDINGEN:

Plaats tot aanhechting van het Portret.

(te nemen op $\frac{1}{7}$ der ware grootte).

VINGERAFDrukKEN. RECHTERHAND.

Duim.	Wijsvinger.	Middenvinger.	Ringvinger.
			

Geen geboorteakte?

Volgens de signalementskaart die in 1897 in Veenhuizen werd opgemaakt, is Johannes op 14 juli 1858 in Onstwedde geboren. In andere registraties, zoals die van het Buitengasthuis in Amsterdam en de strafgevangenis in Groningen lezen we 'Klooster Ter Apel'. Het bevolkingsregister van Amsterdam geeft daarentegen Vlagtwedde (maar dat kan dus ook Ter Apel, gemeente Vlagtwedde zijn) als geboorteplaats aan. Het meest aannemelijke geboortejaar is 1852 omdat hij in Leeuwarden al eerder wordt genoemd dan zijn in

1855 en 1857 geboren broers. In het bevolkingsregister van de gemeente Borger in de periode 1850-1860 staat Johannes geregistreerd als zijnde geboren in 1852 in Stadskanaal. Terwijl hij in het bevolkingsregister van Leeuwarden met geboorteplaats Vlagtwedde staat vermeld. In zowel de geboorteregisters van de gemeente Vlagtwedde, Wildervank en Onstwedde komen we geen Johannes Tolhuis tegen. Waar en wanneer hij geboren is, blijft (voorlopig) raadselachtig. Geheel passend bij de bijzondere levensweg van Johannes, Johanna en Willem Tolhuis. ■

- 1) Voor alle genealogische data geldt dat deze zijn verkregen via de online databases van de burgerlijke stand en bevolkingsregisters op allegroningers.nl, allefriezen.nl, alledrenten.nl, allekolonisten.nl en via de landelijke database wiewaswie.nl.
- 2) Historisch Centrum Leeuwarden (Tresoar), Gemeentebestuur van Leeuwarden 1811-1941, inv.nr. 3723, aktenummer 34 (24-01-1837).
- 3) W. Schackmann, *De bedelaarskolonie. De Ommerschans, het eerste landelijk gesticht voor luilevende armen* (Amsterdam 2013).
- 4) Archief Maatschappij van Weldadigheid/Rijks Werk Instellingen (MvW/RWI), Ingekomen stukken, arch.nr. 0186, inv.nr. 201.
- 5) MvW/RWI, Inschrijfregister, Registers van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers 1822-1866, deel G, arch.nr. 0137.01, inv.nr. 426, aktenr. 823.
- 6) Tresoar, Volkstelling 1839 Leeuwarden, arch.nr. 1002, inv.nr. 4034.
- 7) Groninger Archieven (GrA), Bevolkingsregister Groningen 1890-1900, deel 6F, folio 196.
- 8) GrA, tg. 1399 Gemeentebestuur van Groningen, inv.nr. 11131 Geneeskundige verklaring van lijkschouwing 1899, aktenr. 238.
- 9) Drents Archief, Bevolkingsregister Borger 1840-1850, arch.nr. 2001.04, inv.nr. 5, folionr. 148.
- 10) Tresoar, Rol van strafzaken, arch.nr. 18-02, Arrondissementsrechtbank Leeuwarden, inv.nr. 90, aktenr. 956 (21-03-1868).
- 11) Tresoar, Rol van strafzaken, arch.nr. 18-02, Arrondissementsrechtbank Leeuwarden, inv.nr. 92, aktenr. 1241 (05-06-1875).
- 12) GrA, tg. 2027 Directeur strafgevangenis te Winschoten, Huis van Bewaring, inv.nr. 39 Register van gedetineerden, nr. 373.
- 13) GrA, tg. 2027 Huis van Arrest, inv.nr. 11 Register van gedetineerden, nr. 209.
- 14) GrA, tg. 2012 Strafgevangenis, inv.nr. 68 Registers van gedetineerden 1872-1874, folionr. 5695.
- 15) GrA, Bevolkingsregister Groningen 1870-1880, deel 18S, folionr. 95.
- 16) Tresoar, Rol van strafzaken, arch.nr. 18-02, Arrondissementsrechtbank Leeuwarden, inv.nr. 93, aktenr. 532 (29-06-1878).
- 17) Stadsarchief Amsterdam, arch.nr. 5416.
- 18) Noord-Hollands Archief, tg. 452 Arrondissementsrechtbank Haarlem, inv.nr. 354 (vonnis 231).
- 19) MvW/RWI, Signalementskaart 0137.01 339, arch.nr. 0137.01, inv.nr. 339, aktenr. 4720.
- 20) R.H. Alma, 'Groninger veroordeelden in Veenhuizen en Ommerschans, 1896-1901', *Gruoninga* (1994) pp. 73-104.
- 21) Stadsarchief Amsterdam, arch.nr. 5268 Buitengasthuis, inv.nr. 2504 Patiëntenregisters (1897) en 2510 (1899).
- 22) Eric Slot, Zondag, Lammertje, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Op: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Zondag> (geraadpleegd 05-09-2022). Zie: *De Courant*, 04-05-1901.
- 23) GrA, Bevolkingsregister Gemeente Groningen 1900-1910, boekdeel 16, folionr. 18.
- 24) GrA, tg. 1399, inv.nr. 11147 Geneeskundige verklaring van lijkschouwing 1914, aktenr. 139.

Uit de geschiedenis van Westerwolde

‘Dese bekommerlijcken toestand van tijden en zaken’

Aflevering 16

De resoluties en de rekesten in de Groninger Archieven geven ons een beeld van het leven en werk van Westerwolders in het verre verleden. Jan Huizing speurt de documenten op, vertaalt niet meer bekende woorden en geeft daar waar nodig een toelichting.

door Jan S. A. Huizing

DE GEDEPUTEERDE Staten van Stadt Groningen ende Ommelanden,

D O E N T E W E E T E N :

Nademaal Haer Hog: Mo: de Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, in overdenkinge dat wy tegenwoordigh sitten in het midden van een swaeren en seer gevaerlijcken oorlogh/ en den tijd wederom gekomen is / dat de Legers in het Veld/ en de Vlooten in Zee werden begragt / ende den Staet van Ons Liebe Vaderland uyt het tegenwoordige gevaer niet gered sal kunnen werden/ nog eenigen voorspoet van de Wapenen te wagten is/ sonder den genadigen Zegen ende bystand van den Almogenden God/ en verhalven hooghgedagte Haer Ho: Mog: in desen bekommerlijcken toestand van tijden en zaken/ hebben nodigh geagt ende goedgebonden om uyt te Schryven een Algemeenen Vast- ende Bede-dagh, over alle de Geunieerde Provintien, Geassocieerde Landschappen/ Steden ende Leden van dien/ tegens Woensdagh/ den 9. Mey eerstkomende / om Ons met alle de Ingeheten van den Staet booz God te berooymochigen/ en ten selven dage in alle de Kerken deser Landen met een Waere Belydenisse van alle des Lands hooghgaende / en onder Gods Oordeelen so wel/ als onder sijne Zegeningen / meer en meer aenwastende Sonden/ den heere uypriglijk te bidden en te smecten om de genadige vergevinge van alle des Lands swaere Sonden en ongerechtigheden/ ende vervolgens om de continuatie van Godes kragtadige Bescherminge over Ons Liebe Vaderland / en om een goddertieren Zegen over de Wapenen van den Staet/

“In overdenkinge dat wy tegenwoordigh sitten in het midden van een swaeren en seer gevaerlijcken oorlogh en den tijd wederom gekomen is dat de Legers in het Veld en de Vlooten in Zee werden begragt ende den Staet van Ons Liebe Vaderland uyt het tegenwoordige gevaer niet gered sal kunnen werden nog eenigen voorspoet van de Wapenen te wagten is sonder den genadigen Zegen ende bystand van den Almogenden God.”

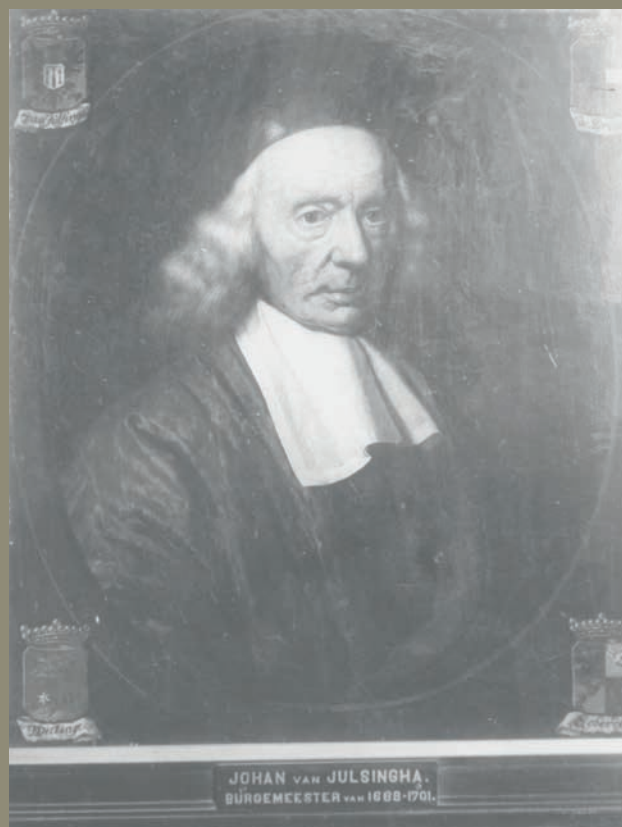
In september 1688 was de Franse koning Lodewijk XIV de Palts (Duitsland) binnen gevallen. Dat was het begin van de Negenjarige oorlog. De Staten van Groningen zijn alles behalve overtuigd van een snelle militaire overwinning. Op 14 december 1688 schreven de Burgemeesters en Raad van Groningen voor om in de heerlijkheid van Wedde en Westerwoldingerland, Bellingwolde en Blijham wekelijks op woensdag en vrijdag tussen elf en twaalf uur een bede te laten uitspreken. Op de gebruikelijke plaatsen werd daarvan een gedrukt plakkaat gepubliceerd, veelal aangeslagen in de nabijheid van de kerk. In het plakkaat werd de rol van de predikant en die van de koster beschreven. De predikant zou onder andere een “vurig gebed [moeten] doen”. Bijzonder detail: het mocht niet langer dan een uur duren. Met de hulp van Hogerhand zou zo een einde moeten komen aan “dese bekommerlijcken toestand van tijden en zaken”. In 1697 werd in Rijswijk de oorlog met een vredesverdrag beëindigd.

Op 2 februari 1689 stelden Burgemeesters en Raad van Groningen voor om te onderzoeken of er een trekpad gemaakt kon worden tussen Winschoten en Nieuweschans. Dit ten behoeve van de trekschuiten (snikke), die de verbinding tussen deze plaatsen vormden. Over het trekpad zou dan het trekpaard kunnen lopen. Dit tot “merckelijcke dienst van de reijsende man en voortsettinge van trafijcq (verkeer) en commercie (handel)”.

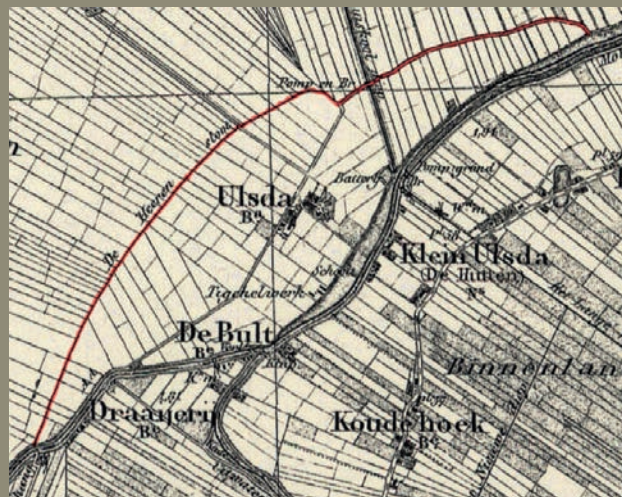
Op 30 mei 1689 werd in de Raad bekend gemaakt dat uit Den Haag een brief was ontvangen waarin werd aangegeven dat de inwoners van Bellingwolde een verzoekschrift hadden gezonden naar de Raad van State, waarin zij hadden verzocht om een sluis tot uitwatering van hun landen bij Nieuweschans te mogen leggen. De Raad van State onderzocht en keurde het verzoek goed.

Na gehoord rapport op 1 juni 1689 van burgemeester Julsinga en zijn assessoren (bijzitters) die de afwatering tussen de Beertster en Ulsder landen hadden bekeken, besloten Burgemeesters en Raad dat de Heeresloot tussen Beerta en Ulsda zou worden opgegraven om tot een betere afwatering van die landen te komen. De sloot moest twee voeten wijder worden gemaakt. De aangrenzende Beerster- en Ulsder landen moesten dit betalen, ieder de helft. Tevens moesten de boeren uit Ulsda in de Ulsder uitweg een til (brug) leggen en onderhouden.

Op 26 september 1689 werd een verzoekschrift gelezen, ingediend door Lieuwe Frericks en Geebe Jans – de volmachten van Bellingwolde. Zij verzochten om een nieuwe zijl (sluis) te mogen leggen om verdere schade door wateroverlast te voorkomen. De plaats van de zijl was hen door burgemeester Muntinghe en zijn assessoren reeds aangewezen. Zij kregen toestemming om een gracht door de Stadslanden te graven. Zij boden aan om het benodigde land dat zou worden vergraven te vergoeden. Burgemeesters en Raad gingen hiermee akkoord, mits hetgeen met de gecommiteerden was afgesproken zou worden uitgevoerd. Zij zouden toe moeten staan dat de drost der beide Oldambten dat deel van de Dollarddijk dat in zijn jurisdictie lag, zou schouwen.

Johan van Julsinga, burgemeester van Groningen tussen 1668 en 1701. Foto van het schilderij: P.B. Kramer. Collectie Groninger Archieven tg. 1785.16887.

De Heeresloot, ingetekend op de Topografisch Militaire Kaart, ca.1855.

Op 10 februari 1690 verzocht de weduwe van Christoffer Bontjes, meierse (huurster) van enig Stadsland (eigendom van de stad Groningen) bij Nieuweschans om remis (vermindering) van de huur. Bij de jongste overstroming heeft zij haar huis, paarden en alle beesten verloren. Men besloot dat zij twee jaar van haar achterstallige huur niet hoefde te betalen. ■

Een imposant stad- Groninger tolhek

Sinds mensenheugenis staat naast Klooster Ter Apel een monumentaal, maar helaas deels onttakeld draaihek. Het verhaal ging dat het een oud tolhek zou zijn uit het Westerkwartier, maar niemand wist er het fijne van. Onderzoek in de Groninger Archieven bracht uitkomst.

door Rienhart Wolf en Jim Klingers

Het nog ongeschonden hek in ter Apel in 2006. Foto: Johan Abeling.

Tot 4 mei 1931 had Ter Apel meerdere tolhekken, onder meer bij de Roswinkelerbrug en bij de sluis te Barnflair. Zo'n tolhek was gewoonlijk een stevig houten zwaaihek of slagboom. Dergelijke hekken leken in de verste verte niet op het monumentale hek, zoals dat tot halverwege 2019 langs de Sellingerstraat stond. Toen werd geoordeeld, dat de stenen kolommen bouwvallig waren en een risico vormden voor passanten. Rigoureuus werden daarom de rijk versierde metalen delen met een slijptol losgezaagd van de kolommen en afgevoerd.

Archeologisch onderzoek in de herfst van 2022 van de bodem onder het lange rechte bospad direct achter het hek toonde, dat daar een gracht lag. Die was gedempt met oude bouwmaterialen van het klooster. Deze bevindingen gaven aanleiding om het doopceel van het hek te lichten.

Ontdekking in de beeldbank: het is een tolhek en komt uit Oude Roodehaan

De Beeldbank Groningen leverde verrassingen op. Op een kaart uit 1850 bleek de lange gracht inderdaad gedocumenteerd. Veel indrukwekkender waren de foto's – sommige bijna 120 jaar oud – die ondubbelzinnig aantoonde, dat het hek inderdaad als een stads tolhek had gefungeerd. De oorspronkelijke locatie was het verdwenen gehucht Oude Roodehaan langs het Winschoterdiep. De roestige stang, die nu boven op de rechter kolom prijkt, blijkt vroeger een lamp te hebben gedragen. Nadat aldus de oorspronkelijke locatie was vastgesteld, volgden de Resolutieboeken van de stad Groningen 8 mei / 1 juni 1768. Daarin is te lezen: "23 april 1765: In plaats van 't oude vervallene houtene tolhek bij de oude Roode haan een ijzeren hek met zarken pijlaren te zetten." Het hek blijkt dus ruim 250 jaar oud.

De oorspronkelijke locatie van het hek, daar waar het oude Winschoterdiep aantakt bij het nieuwe (verbeterde) Winschoterdiep, is volledig onherkenbaar geworden. Toch is vrijwel iedereen wel eens langs die markante plek gereden: de punt van het schiereiland in het Winschoterdiep tegenover stortplaats 'Stainkoeln'.

De stadstol, eerder ook wel genoemd als 'den eersten tol buiten den poort' (bedoeld werd: buiten de stadswal van Groningen langs het Winschoterdiep), was bedoeld om belasting te innen voor passanten over de gronden van de stad Groningen. Zoals bij vele tollens was ook bij Oude Roodehaan een herberg gevestigd, genaamd Gideon, met kleine winkel. Daar werden ook veilingen en boeldagen gehouden, waarbij de locatie slechts aangeduid hoefde te worden met 'het ijzeren tolhek'.

Tolhek als uiting van macht en welvaart van de stad Groningen

Het imposante tolhek stond aan één van de belangrijkste en best onderhouden toegangswegen tot de stad en het Gorecht, dat als stadsgebied werd beschouwd. Er kwam heel wat verkeer langs, dus zo'n hek mocht wat kosten. Groningen wilde waarschijnlijk niet onderdoen →

Het hek in 1905 met scheepsjagers (2 vrouwen en 1 man) 'in het zeel'. Ze passeren het tolhek over het jaagpad langs het Winschoterdiep. Foto: collectie Groninger Archieven.

Het hek in 1931. Zie de lamp boven op de rechter kolom. Rechts het tolhuis, de tolgaarder met vrouw en dochter en enkele marechassees. Linksachter de kranen van scheepswerf Gideon. Foto: collectie Groninger Archieven.

Oorspronkelijke locatie van het hek gezien vanaf het topje van de vuilstort 'Stainkoeln'. Foto: auteur.

voor de steden in Holland die ook de prachtigste tolhekken plaatsten. Over het iets jongere tolhek van De Groninger Punt (bij Glimmen) vertellen de resoluties dan ook dat het in 1768 “van Amsterdam herwaarts ontbooden en gebracht”. Mogelijk is dus ook het tolhek van Oude Roodehaan, dat nu in Ter Apel staat, gemaakt in Amsterdam.

Afschaffing van de tolheffing in 1931, het hek blijft op stadgrond

De ontmanteling van de stadse tolhekken was niet gelijktijdig met de opheffing van de stadstolheffing in 1931. Naar nu blijkt, was het tolhek in Oude Roodehaan een storend obstakel voor het toenemende autoverkeer langs het Winschoterdiep. In die jaren werd ook de restauratie van Klooster Ter Apel uitgevoerd en daarvoor werden plannen gemaakt om rondom het gerestaureerde klooster een omgeving met allure aan te leggen. Met name aan de westzijde was een waterpartij gepland. Het is heel goed voorstelbaar, dat toen werd besloten om het monumentale tolhek niet te slopen, maar te ontmantelen en te verplaatsen naar een geschikte locatie bij het klooster in Ter Apel (immers toen ook eigendom van de stad Groningen). Het transport naar Ter Apel ging zeer waarschijnlijk per schuit. In Ter Apel was materieel (een mallejan) beschikbaar, waarmee zware eikenstammen werden vervoerd vanaf de stadslosplaats aan het begin van de Boslaan. Zeer waarschijnlijk zijn op die manier de onderdelen van het tolhek – inclusief de zware kolommen – op hun uiteindelijke plek gezet. Het is niet het enige stadse tolhek dat een nieuwe bestemming heeft gekregen. Zo fungeert het tolhek van de Groninger Punt nu als toegangspoort tot de Noorderbegraafplaats in de stad Groningen.

De huidige staat van het ruim 250 jaar oude hek. Foto: auteur.

Het historische hek kan en moet hersteld worden

Op dit moment staat het hek er troosteloos bij, ontdaan van de draaiende ijzeren delen en met rode linten, waarlangs de slijptol is gegaan. Specialistisch onderzoek in 2023 toonde dat de vermeende scheuren in de kolommen (op grond waarvan in 2019 tot demontage is overgegaan) berusten op zogenaamde brandlagen. Dat zijn van nature aanwezige open laagjes in Belgisch hardsteen, die géén bedreiging zijn voor de stabiliteit van de kolommen. Tevens bleek, dat de draaiende delen van het hekwerk rustten op een zogenaamde speun in de grond, waardoor weinig kracht uitgeoefend werd op de kolommen.

Zeer recent werd op basis van de oude foto's uit de beeldbank vastgesteld, dat de zogenaamde 'hoeden' van de pilaren bij de wederopbouw van het tolhek in de dertiger jaren per abuis moeten zijn verwisseld.

Conclusie van het specialistisch onderzoek was, dat het hek weliswaar gericht herstel behoeft, maar dat van een instabiele of gevaarlijke toestand nooit sprake is geweest. Gelukkig zijn de metalen delen van het hek (waarschijnlijk achttiende-eeuws Zweeds ijzer, onverwoestbaar en vrijwel niet roestend) bewaard gebleven. Gezien bovenstaande kan het niet anders zijn, dat het ruim 250 jaar oude historische tolhek weer in zijn oorspronkelijke staat hersteld gaat worden. ■

Met dank aan Herman Waterbolk (architectuurhistoricus Libau) en Hendrik Tolboom (specialist natuursteen Rijksdienst voor het Culturele Erfgoed).

De afgezaagde doken (in lood gegoten bevestigingspunten) van het hek in de kolommen. Foto: auteur.

Het portret van...

Willemtien Sanders en Geertje Potze

door Berend Jan Harding
en Ruut Wegman

Deze keer geen echtpaar, maar een moeder en dochter die omstreeks 1930 gefotografeerd werden. De foto is gemaakt door Lunow uit Ter Apel.

Willemtien Sanders, geb. 18 oktober 1842 Borger, ovl. 12 januari 1936 Sellingen, d.v. Lambert Sanders en Jantien Willems Ensing, tr. 10 juni 1869 Emmen met Freerk Potze, geb. 15 april 1835 Ter Apel, ovl. 27 juni 1916 Ter Borg, z.v. Hindrik Jans Potze en Geertje Jans Wolters.

Kinderen:

1. **Hendrik Potze**, geb. 25 april 1870 Roswinkelermarke, ovl. 2 mei 1965 Sellingen, tr. 14 mei 1924 Vlagtwedde met Geertje Luth.
2. **Jantje Potze**, geb. 16 september 1871 Roswinkelermarke, ovl. 18 juni 1874 Roswinkelermarke.
3. **Geertje Potze**, geb. 3 oktober 1873 Roswinkelermarke, ovl. 5 oktober 1976 Veerste Veldhuis, tr. 22 mei 1897 Vlagtwedde met Albertus Meendering, geb. 31 juli 1858 Veerste Veldhuis, ovl. 10 juli 1928 Ter Wisch, z.v. Albert Meendering en Antje Smith.

Kinderen:

1. Antje Meendering, geb. 2 mei 1898 Ter Borg, ovl. 26 december 1975 Sellingen, tr. 12 juli 1918 Vlagtwedde met Albert Schuring.
2. Willemtje Meendering, geb. 6 april 1902 Sellingen, ovl. 23 augustus 1997 Sellingen, tr. 13 juni 1923 Vlagtwedde met Albertus de Ruiter.
4. **Lammert Potze**, geb. 28 augustus 1875 Roswinkelermarke, ovl. 18 juli 1972 Roswinkel, tr. 30 april 1904 Vlagtwedde met Jantje Meijer.
5. **Jans Potze**, geb. 14 oktober 1877 Roswinkelermarke, ovl. 14 september 1878 Roswinkelermarke.
6. **Jans Potze**, geb. 7 oktober 1879 Roswinkelermarke, ovl. 7 januari 1881 Roswinkelermarke.
7. **Jantje Potze**, geb. 10 november 1881 Roswinkelermarke, ovl. 20 juni 1957 Sellingen, tr. 26 oktober 1901 Vlagtwedde met Jan Meijer.

Hilbrand Sinnema uit Sellingerbeetse.
Fotograaf André Dümmer, februari 2024.

“Alleen kun je hardlopen,
maar samen kom je verder”

Boer en bestuurder **Hilbrand Sinnema** uit Sellingerbeetse

Hilbrand Sinnema uit Sellingerbeetse was jarenlang actief als bestuurder voor onder andere LTO Noord en het Waterschap Hunze en Aa's, naast het akkerbouwbedrijf dat hij runde aan de Zevenmeersveenweg in de Sellingerbeetse. Ik sprak met hem over zijn bestuurlijke carrière en zijn betrokkenheid bij het gebied Westerwolde.

door Lizanne Trenning

Boer en bestuurder Hilbrand Sinnema. Schilderij: Geert Schreuder, maart 2024.

Om te beginnen, zou u zich willen voorstellen aan onze lezers?

Ik ben Hilbrand Sinnema. Ik woon bijna mijn hele leven hier op de boerderij in Sellingerbeetse. Ik ben geboren op Ameland en met mijn ouders hier neergestreken in 1959. Ik ben dus geen geboren Westerwolder, maar ik ben hier wel helemaal opgegroeid. Ik was zes jaar toen ik hier kwam. In 1982 heb ik samen met mijn vrouw het bedrijf van mijn ouders overgenomen en ben ik boer geworden. We zijn inmiddels met pensioen, maar het bedrijf gaat nog door met onze kinderen erbij in de maatschap. We vermaken ons prima. Het bestuurlijke leven is een beetje afgerond. We genieten en doen nog wat vrijwilligerswerk: voor de kerk en voor de Hessestichting.

U noemde net al even uw bestuurlijke leven, kunt u vertellen wat dat precies inhield?

Ik ben jarenlang actief geweest als bestuurder in landbouworganisaties en bij het Waterschap Hunze en Aa's. En wat voor Westerwolde heel belangrijk is geweest, is de Herinrichting Oost-Groningen en Drentse Veenkoloniën. Dat is in Westerwolde goed gelukt. We hebben een mooie herinrichting gehad waarin de landbouw het goed heeft, de waterbeheersing goed is en ook natuur en landschap goed tot hun recht zijn gekomen. Ik vind dat de herinrichting in waardering

tekort is gekomen. Iedereen profiteert ervan op dit moment. We waren een van de eersten in Nederland die destijds een herinrichtingswet aangevraagd hebben. En wij waren een van de eerste gebieden die de ecologische hoofdstructuur, dus de ontwikkeling van natuur en landschap in dit geval het beekdal Ruiten Aa, klaar hadden. Dat is ook dankzij de goede samenwerking in het gebied. Alleen kun je hardlopen, maar samen kom je verder. Dan bereik je wat.

Is dat typisch Westerwolds?

Het is vrij uniek te noemen dat we in Westerwolde elkaar toen als organisaties zo goed konden vinden. Dat we zo'n teamgeest hadden om dat aan te pakken zodat ook iedereen er beter van is geworden. Het was heel collegiaal en er was een goede sfeer. Het was ook een lang traject, ik was erbij betrokken van 1986 tot 2015 ongeveer.

Hoe bent u betrokken geraakt bij de herinrichting?

Ik was bestuurlijk betrokken vanuit de Christelijke Boeren en Tuinders Bond (CBTB). Daar zat ik in het bestuur en van daaruit raakte ik betrokken bij de herinrichting. Later kwam ik ook in de overkoepelende commissie voor het gehele gebied Oost-Groningen en Drentse Veenkoloniën. Daarnaast zat ik in de landelijke

Hilbrand Sinnema aan de Ruiten Aa in Sellingen, in een deel van het gebied waar tijdens de herinrichting aan is gewerkt. Fotograaf André Dümmer, februari 2024.

Bij de herinrichting van Westerwolde vond hermeandering plaats van de Ruiten Aa waardoor de rivier nu weer door het landschap kronkelt. Hier gefotografeerd bij Wollinghuizen. Fotograaf André Dümmer, april 2021.

commissie Grondgebruik voor de landbouw vanuit mijn bestuursfunctie bij landbouworganisaties. Zo kon ik wat heen en weer pendelen met informatie. Ik was een soort boodschapper, een doorgeefluik. Daar heb ik echt plezier in gehad. En ik had ook de combinatie met het waterschap, dus op het gebied van waterbeheersing kon ik ook mijn deuntje meeblazen.

Hoe was u bij het waterschap terecht gekomen?

Ik ben in het bestuur van het waterschap gekomen omdat ik vond dat de waterbeheersing in Westerwolde niet goed was. Ik kreeg als boer ruzie met het waterschap over de beregeningsmogelijkheden. Toen zei de voorzitter van het waterschap tegen mij: "Hilbrand, als je het er niet mee eens bent, dan moet je in het bestuur gaan zitten." Daar ging het mij niet om, ik wilde gewoon mijn zin hebben. Maar toen kwamen er weer verkiezingen aan en ik zei: "zet mij maar op de kieslijst." Toen had je 25 handtekeningen nodig en dan kwam je op de kieslijst, zo ging dat vroeger. Bij een buurtbarbecue heb ik het papier naast de barbecue gelegd en gezegd: "niemand gaat hier weg voordat er een handtekening op staat!" Ik had een lijst vol en zo kwam ik in het bestuur van het waterschap. Dat was in 1996, vorig jaar heb ik afscheid genomen.

U hebt dus lang in het waterschap gezeten. Wat is er zo mooi aan?

Het is zulk belangrijk werk. Er wordt vaak denigrerend gesproken over het waterschap, maar men moet wel beseffen dat half Nederland ervan afhankelijk is. Ik zou eigenlijk van elke Nederlander wel willen dat ze een keer bij een zware storm met hoog water op de dijk gaan staan, zodat ze er nog net kunnen staan of op de knieën

moeten zitten om niet om te vallen. Dat ze dan het water tot op een meter van de kruin van de dijk zien staan en dan zich omdraaien en de polder inkijken. Dan raak je overtuigd van de noodzaak van het waterschap.

Hoe komt het volgens u dat er wordt neergekeken op het waterschap?

Dat is al eeuwenlang zo. Vroeger had je het waterschapsgebed: geef ons heden ons dagelijks brood en soms een kleine watersnood. Dat was zo omdat toen al bekend was dat mensen een afkeer hebben van het waterschap. Waterschappen moeten zich elke keer opnieuw bewijzen. En waar komt dat van? Misschien omdat waterschappen de eerste overheden waren en mensen toch altijd sceptisch zijn geweest ten opzichte van de overheid. De eerste waterschappen ontstonden in de middeleeuwen. Er waren monniken die wat zoden bij elkaar gooiden om dijkjes te maken. Toen zijn de waterschappen ontstaan en ze zijn zo belangrijk. Daarom is het werk ook zo mooi. Maar hoeveel mensen staan erbij stil dat wanneer je de WC doorspoelt dat het dan naar het waterschap gaat? Niemand. En dat vind ik de uitdaging van het waterschap. Ik ben uit onvrede in het waterschap gestapt, maar toen ik er jaren later uitging, was de situatie wel veranderd. In Westerwolde kan haast elke boer zijn grond beregenen. Die waterbeheersing is sterk verbeterd. Dat zijn de mooie dingen, dan doe je wat en zie je resultaat.

Zijn er gebeurtenissen in uw tijd bij het waterschap die u zijn bijgebleven?

De vee-evacuatie bij Woltersum in 2012. Dat was echt spannend. Ik werd 's nachts uit bed gebeld dat de dijk op breken stond. Destijds was ik naast bestuurslid van →

De boerderij aan de Zevenmeersveenweg waar de ouders van Sinnema naartoe verhuisden vanaf Ameland in de jaren vijftig. Foto uit de collectie van de familie Sinnema.

“Hier ben ik het meest trots op.” Hilbrand Sinnema poseert bij zijn boerderij. Fotograaf André Dümmer, februari 2024.

het waterschap ook voorzitter van LTO-Noord. Ik werd gebeld om de evacuatie van het vee in de polder te coördineren, samen met de secretaris van de LTO. Er moesten drie- tot vierduizend stuks vee uit de polder gehaald worden. Dat je dan het vertrouwen en de verantwoordelijkheid krijgt om dat te regelen, dat heeft wel wat. Maar dan moet je het ook waarmaken. Je staat onder gigantische druk, met een gigantische uitdaging. Er was een legercommandant die zich bij mij meldde en zei: “wij bieden ons aan, wij gaan u helpen met de vee-evacuatie.” Er stonden een paar soldaten om hem heen. Ik heb die man eens aangekeken en zei: “het spijt me wel hoor, maar ik heb geen behoefte aan uniformen, ik heb behoefte aan overalls!” Ik heb een oproep gedaan aan de boeren in het gebied eromheen en die hebben allemaal meegeholpen om dat vee daar weg te krijgen en op te vangen.

Hoe is het toen afgelopen in Woltersum?

Dat is uiteindelijk goed afgelopen. De dijk is niet doorgebroken en twee dagen later konden we weer beginnen aan de repatriëring. Dat was ook weer een hele organisatie om het vee weer terug te krijgen. Ik vond het een prachtige uitdaging. Je vormt een team en dan ga je met mekaar dat varkentje wassen. Zeker bij calamiteiten, als het spannend wordt. Zulke momenten tonen ook het belang van het werk van het waterschap.

Over het water gesproken, u bent geboren op Ameland.

Kwamen uw ouders daar vandaan?

Ja, dat waren echte eilanders.

Hoe is het voor uw ouders geweest om van Ameland te verhuizen naar Westerwolda? Dat is nogal een verandering.

Binnen onze familie noemen we het ‘de grote trek’. Ik kan het me nog herinneren. Mijn vaders vee ging op een praam over de Waddenzee. De huisraad ging in een vrachtwagen mee op de gewone boot. En toen zijn we

met een verhuiswagen en een paar veewagens deze kant op gekomen. Het waren allemaal nieuwe gebouwen hier. Deze boerderij is gebouwd door de Staatsdomeinen in de laatste veenontginning. Mijn vader huurde de grond van de domeinen en daar kon hij op beginnen te boeren. Het was een uitdagende tijd en voor die mensen een hele grote stap, want eilanders gingen niet zomaar van het eiland af. Ze hebben heel veel aan de burens gehad. Dat is Westerwolda, de mensen waren heel behulpzaam. Dat was ook hun eerste ervaring toen, ze kwamen in een warm bad.

Voelt u zich meer eilander of meer Westerwolder?

Ik voel me meer Westerwolder. Ik ben hier opgegroeid, ik heb een vrouw uit de streek. Mijn alles ligt hier. Westerwolda is een van de mooiste streken van Nederland.

Waar bent u eigenlijk in uw carrière het meest trots op?

In mijn hart ben ik boer. Ik heb altijd gezegd: “eerst de boerderij” en dat lukte ook. Ik zorgde wel dat ik hulp had of schakelde een loonbedrijf in, het belang van de boerderij stond altijd op de eerste plek. Het bestuurswerk is zeer vergankelijk, maar de boerderij die moet blijven. Dat ik als bestuurder zo lang gefunctioneerd heb, dat is uiteindelijk bijzaak. De boerderij heb ik nog, daar heb ik nu nog plezier van.

U bent dus meer boer dan bestuurder?

Ja, zeker. Als kind wilde ik al niet anders. Ik wilde niet op vakantie, want dan moest ik bij de boerderij weg. Ik vind het ook helemaal niet erg om vroeg op te staan of 's nachts door te werken. Het boeren moet gewoon in je genen zitten, een intrinsieke motivatie noemen ze dat. Ik heb heel vaak gehad als ik uit vergaderingen kwam en dat ik dan mijn eigen erf op draaide en dacht: “zo, hier zijn mijn vrouw en ik de baas.” ■

Collectie in beeld

Het MOW | Museum
Westerwolde
belicht objecten uit
de eigen collectie

door Obby Veenstra

Wist je dat het MOW | Museum Westerwolde hard werkt om de collectie online toegankelijk te maken? Het museum verzamelt, beheert, beschermt en presenteert al meer dan vijftig jaar historische en kunstzinnige objecten uit eigen regio. Nog elk jaar groeit de collectie, die inmiddels uit duizenden objecten bestaat.

Fotografie

Met steun van de Provincie Groningen, vanuit het traject *Innovatie musea*, zet het museum heel wat objecten professioneel op de foto. Alles, van etsen van Hemkes tot historische kleding, van archeologische objecten tot meubelstukken. Op de foto (rechts) uit juni 2023 zie je registrator Iris Companjen samen met fotograaf Hans Wijninga aan het werk, midden in het museum! Zo kunnen bezoekers ook eens zien wat normaal achter de schermen gebeurt.

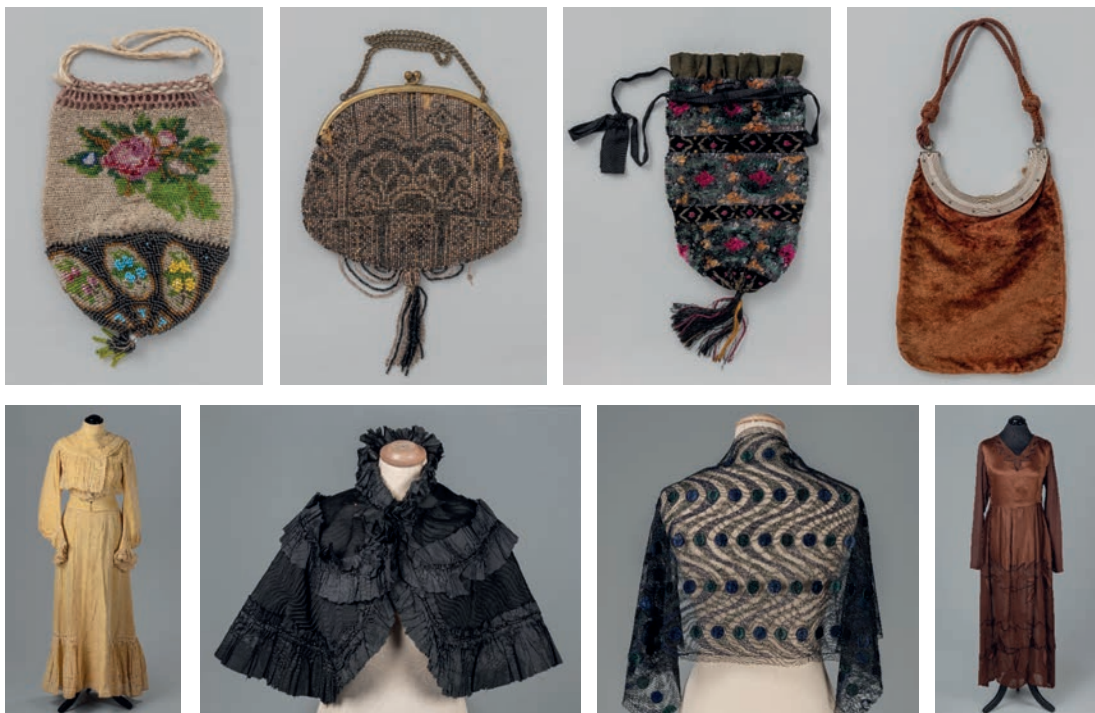

Online beschrijvingen

Hiernaast werkt het museum vanuit hetzelfde innovatietraject aan de verbetering van de registratie, de verhuizing van data naar een nieuwe professionele database en het publieksvriendelijk maken van beschrijvingen. Nog dit jaar kun je op de website van het museum vanuit je luie stoel of vanachter je keukentafel zien welke Westerwoldse en soms ook Oldambster schatten zich in de depots van het museum bevinden. Linksboven op de volgende pagina zie je alvast een voorproefje, van de sessie van de foto hierboven.

Naar een nieuwe vaste presentatie

En nog meer goed nieuws: de Provincie Groningen maakt de planvorming van een nieuwe vaste presentatie mogelijk! Zo krijgen historische collectieonderdelen en bijvoorbeeld de cultuurhistorie van het landschap opnieuw een vaste plek in de museumpresentatie, zij het op een moderne en beeldende manier. De toezegging is alleen nog voor het plan, voor de uitvoering moet het museum nog gelden werven.

Diverse historische dameskleding en accessoires, 1800-1940.

Ons laand

De tentoonstelling *Ons laand* die in april 2024 van start gaat, toont niet alleen historische kunst uit de museumcollectie, maar maakt ook gebruik van de nieuwe digitale foto's. Zo blaast het museum de etsen van Johan Hemkes in een projectie levensgroot op, zodat je bijna zijn landschappen in kan wandelen. *Ons laand* biedt verder hedendaagse kunst geïnspireerd op het Westerwoldse landschap. Al meer dan 130 kunstenaars doen mee aan een groot mozaïek van door het museum verstrekte plaatjes van 40 x 40 centimeter.

Hiernaast is er onder meer aandacht voor de geschiedenis van de ontdekking van Westerwolde door kunstenaars, historische bakens in het landschap, kun je een oude film van een zwerftocht door Westerwolde bekijken (dank Groninger Archieven!) evenals de mooiste natuurfotografie, onder meer van onze eigen Terra fotograaf André Dummer. En, zoals bezoekers van het MOW kunnen verwachten, kun je ook zelf aan de slag!

Ons laand is te zien van 14 april tot en met 6 oktober 2024. ■

Een bijzonder servies met een verbinding naar Wedde

Een tijd geleden zag ik in de eetkamer van de Fraeylemaborg te Slochteren een Chine de Commande eetservies op de tafel staan. In de begeleidende folder stond dat het was voorzien van een alliantiewapen: de wapens van beide echtgenoten, vaak ter gelegenheid van een huwelijk. Het betrof het wapen van de familie Cranssen/Hartman. Daarbij werd vermeld dat Cranssen was geboren in Wedde en dat het servies door vererving het bezit van de schrijver Louis Couperus is geweest.

door Jan S.A. Huizing

Op 10 oktober 1762 werd Willem Jacob Cranssen gedoopt in Wedde.

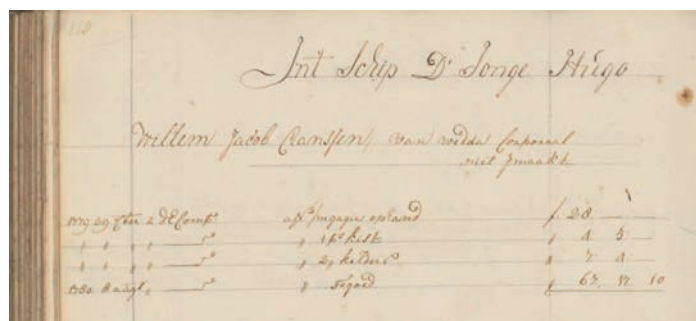
Een Chine de Commande servies werd door een opdrachtgever besteld en speciaal voor hem – en naar zijn ontwerp – gemaakt in China. De opdrachtgevers waren adellijke personen of rijke kooplieden, maar ook vele hoge ambtenaren van de VOC die in Indië rijk waren geworden gaven ze in bestelling. De serviezen zijn vrij zeldzaam. Er zijn maar 455 Nederlandse serviezen bekend. Ze werden vrijwel altijd voorzien van het familiewapen en zo'n servies kon uit honderden onderdelen bestaan. Het servies dat ik op de Fraylemaborg aantrof, zal omstreeks 1790 gemaakt zijn tijdens de regering van keizer Ch'ien-lung Qianlong, die regeerde tussen 1736 en 1795.

Willem Jacob Cranssen en Eleonora Maria Hartman

Het servies is in opdracht van Willem Jacob Cranssen in China gemaakt. Hij werd gedoopt op 10 oktober 1762 te Wedde en overleed op 16 augustus 1821 te Pondok Gedeh bij Buitenzorg (Indonesië). Hij was een zoon van Willem Cranssen – schrijver in dienst van de stad Groningen en advocaat te Wedde – en Magdalena Hesse. Magdalena was een telg uit de Westerwoldse familie Hesse, zij huwde in 1740 met de in Groningen geboren Willem Cranssen. Hun zoon, Willem Jacob Cranssen, trad op 29 december 1779 als korporaal in dienst van de VOC-kamer te Enkhuizen en vertrok op die datum met het schip de

Het alliantiewapen van de families Cranssen en Hartman prijkt op het servies.

Inschrijving van Willem Jacob Cranssen 'van Wedda' als opvarende van de Jonge Hugo in 1779. Collectie Nationaal Archief.

Jonge Hugo naar Batavia, waar hij op 8 augustus 1780 aankwam.

Hij trouwde op 9 september 1790 te Batavia met Eleonora Maria Hartman, zij werd gedoopt op 8 december 1773 te Batavia en overleed aldaar op 9 september 1805. De voorouders van zijn vrouw behoorden tot belangrijke families in Indië en dat bevorderde de loopbaan van Willem Jacob Cranssen aanzienlijk. Van 1781 tot 1787 was hij assistent in de geldkamer, van 1788-1789 onderkoopman van de equipage afdeling, in 1790 hoofdkoopman, 1791-1793 hoofd van de stadsclerken en 1795-1798 hoofdkoopman van het kasteel van Batavia.

Carrière in Indië

Van 1800 tot en met 1801 was Cranssen gouverneur van Ternate. Dat is een eiland, 110 vierkante kilometer groot, ten westen van het eiland Celebes (Sulawesi), één van de vier grootste eilanden van Indonesië. Het hoogste punt is een nog steeds werkende vulkaan. In 1609 werd het eiland veroverd op de Portugezen. Het werd toen de thuisbasis van de Verenigde Oost Indische Compagnie, totdat in 1619 de stad Batavia werd gesticht. Ternate leverde de grootste hoeveelheid kruidnagels op van alle Indonesische eilanden en was dus een zeer belangrijke inkomstenbron voor de VOC. →

Het hoofdkwartier van de VOC op Ternate werd met de stichting van Batavia verplaatst naar Java. Plattegrond van Batavia, gravure door Arnoldus Montanus, 1669.

Gezicht op Ternate. Gravure door Jacobus van der Schley, ca 1753.

Catharina Rica Cranssen, dochter van Willem Jacob Cranssen en grootmoeder van Louis Couperus. Collectie Literatuur Museum Den Haag.

Louis Couperus in 1900. Het was zijn overgrootvader, de in Wedde geboren Willem Jacob Cranssen, die opdracht gaf voor de vervaardiging van het Chine de Commande Servies. Foto door M. Goldsmid. Collectie Haags Gemeentearchief.

Cranssen bracht diverse verbeteringen aan betreffende de defensie van het eiland. Op 10 februari 1801 moest hij het bestuur van Ternate overgeven aan de Engelsen. De Raad van Indië oordeelde later dat Cranssen betreffende de overgave niets verweten kon worden. In een rapport hierover wordt zijn moed en dapperheid en onophoudelijke pogingen om Ternate te behouden genoemd. In 1802 werd hij gouverneur van Malakka en in 1804 gouverneur van Ambon, een ambt dat hij tot 1808 bekleedde. Later werd hij president van de Schepenen te Batavia en tijdens het tussenbestuur van de Engelsen lid van de Raad van Indië. In 1811 – tijdens het bewind van Napoleon in Nederland – nam Engeland de gehele kolonie Indië over. Met het Verdrag van Londen in 1814, kreeg Nederland het gezag over Indië weer terug.

Van Cranssen naar Couperus

Het echtpaar Cranssen–Hartman kreeg vier kinderen waarvan hier alleen dochter Catharina Rica wordt gevolgd. Catharina Rica Cranssen trouwde in 1812 te Batavia met Petrus Theodorus Couperus. Hij was de zoon van Abraham Couperus en Catharina Johanna Koek. Zijn vader was opperkoopman van de VOC en later gouverneur van Nederlands Malakka. Deze werd in 1811 benoemd in de Raad van Indië.

Petrus Theodorus Couperus werd geboren in 1787 te Batavia. Hij werd in 1795 voor zijn opvoeding en scholing naar Nederland gezonden waarna hij in 1809 terugkeerde naar Indië. Hij ging in 1811 in Engelse dienst over en werd landdrost der Buitenzorgse en Preangerlanden. Hij woonde toen op het landgoed Tjicoppo. In de elf jaar dat ze getrouwd waren kregen ze negen kinderen. Petrus Couperus stierf op 2 januari 1823 nabij Kaap de Goede Hoop, op de terugweg naar Nederland.

Hun vierde zoon, John Ricus, werd de vader van de bekende schrijver Louis Couperus (1863-1923), de schrijver van onder andere *De stille kracht* en *Eline Vere*. Het Louis Couperus Museum in Den Haag heeft via verschillende legaten een deel van het servies – dat oorspronkelijk uit 250 á 300 delen bestond - in bezit gekregen. Het museum bezit: 23 diepe borden, 19 platte borden, 1 klein dessertbordje, 3 vruchtenschalen met opengewerkte wand in verschillende groottes, 4 grote dienschalen, 3 plat en 1 diep, 1 dienschaal met een uitlekbord er in, 1 grote soepterrine met deksel, 2 mosterdpotjes met dekseltjes, 1 kleine terrine, 1 juskom en een warmhoud bord.

Op 31 december 2023 moest het Louis Couperus Museum vanwege geldgebrek haar deuren sluiten. Het is nog niet bekend of er een doorstart komt en wat er met de collectie gaat gebeuren. ■

Bronnen

Literatuurgeschiedenis.org

Louis Couperus museum Den Haag

Nationaal Archief, VOC Archief, 1.04.02, inv. nr. 14820, folio 118.

VOC kenniscentrum: Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW).

Literatuur

Kroes, dr. J, *Chinese armorial porcelain for the Dutch market*, blz. 480 – 482.

Met dank aan J.P. de Groot voor het bewerken van de foto's.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

door Geert Volders

Ledenbijeenkomst in Ter Apel

Op 14 oktober werd een ledenbijeenkomst gehouden in De Regenboog in Ter Apel. Ons lid, mr. Eppo van Koldam, verzorgde deze middag een lezing met de titel 'De twee levens van Erna de Jonge'. Van Koldam deed onderzoek naar de Joodse ingezetenen die voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Haren (Gr.) woonden. Zo kwam hij op het spoor van de in Weener geboren Erna de Jonge. Het eerste deel van haar leven werd gekenmerkt door de moord op haar vader. Maar na 1938 werd het spoor onduidelijk. Volgens sommige bronnen zou Erna tijdens de oorlog zijn vermoord. Van Koldam kon echter aantonen dat ze de oorlog overleefde. Het spoor leidde na de oorlog naar Ter Apel. Hier was Erna de Jonge een aantal jaren huisdame bij de gebroeders Hesse op het adres Hoofdstraat 10. Dankzij allerlei puzzelstukjes wist Van Koldam tijdens deze lezing het levensverhaal van Erna de Jonge te beschrijven.

Ledenbijeenkomst in Vlagtwedde

Onze laatste ledenbijeenkomst van 2023 vond op zaterdag 16 december plaats in 't Kruispunt in Vlagtwedde. Deze middag verzorgde Wil Schackmann een lezing over de Koloniën van Weldadigheid. Schackmann nam het publiek mee in de geschiedenis van de Maatschappij van Weldadigheid, vrije koloniën, bedelaarskoloniën en strafkoloniën die vanaf 1818 werden opgericht. Schackmann heeft meerdere boeken geschreven over dit thema. In woord en beeld toonde hij hoe de kolonisten leefden op de Drentse heide. Ook toonde hij hoe enkele ingezetenen van Westerwolde kolonist werden in Veenhuizen en Ommerschans. We kijken terug op een geanimeerde lezing, die op veel belangstelling kon rekenen!

Foto's: Marten Fokkens.

Vergaderdata in 2024

- 16 mei 2024 Avondexcursie
- 15 juni 2024 Protestantse Kerk Blijham
- 21 september 2024 Excursie
- 19 oktober 2024 Buurthuis Jipsinghuizen
- 14 december 2024 Summertime Mussel

Alle data onder voorbehoud, het laatste verenigingsnieuws leest u zoals altijd op:
www.verenigingwesterwolde.nl

Contributie 2024

Mocht u uw contributie voor 2024 nog niet hebben voldaan, wilt u dit dan zo spoedig mogelijk voldoen. U kunt uw contributie – €27,50 – overmaken naar IBAN-nummer NL80 RABO 0358 6060 63 t.n.v. Historische Vereniging Westerwolde.

Freerk Boels (1913-2001)

Een boerenfamilie in oorlogstijd

In de jaren dertig van de vorige eeuw ging Nederland gebukt onder een economische crisis. Niet alleen burgers, maar ook boeren hadden het bijzonder zwaar. De opbrengsten waren laag en de kosten bleven stijgen. De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) speelde hierop in. Zij ageerde met name op de bezuiningspolitiek van de regering. Volgens deze beweging kwamen de democratie en het kapitalistische systeem alleen ten goede aan de rijken. Deze boodschap sloeg aan onder verschillende lagen van de bevolking. Met name kleine middenstanders en boeren werden aangetrokken door deze partij. Zeker nadat men zag dat de nationaalsocialisten in Duitsland na hun machtsovername in 1933 met succes de werkloosheid wisten terug te dringen. Ook in Westerwolde voelden meerdere personen zich aangetrokken door het programma van de NSB. De tijden waren slecht en men dacht dat deze beweging verbetering zou gaan brengen.

door Gerda Nijenbrinks-Beer

De boerderij van de familie Boels aan de Schoolstraat 26 in Vlagtwedde. Collectie mevr. Zijlstra-Boels.

Freerk Boels gefotografeerd op 18 mei 1929, collectie dhr. B. Volders.

Muziekvereniging Vlagtwedde, linksonder zittend Freerk Boels. Collectie dhr. B. Volders.

Freerk Boels woonde als kind op de boerderij aan de Schoolstraat 26 te Vlagtwedde. Met zes kinderen was het geen vetpot op de boerderij. Freerk besloot zich daarom in 1936 aan te sluiten bij de NSB. Volgens zijn eigen verklaring voor het Tribunaal in 1946 “omdat de toestanden voor de boer hier niet rooskleurig waren en het programma van de NSB betere toestanden beloofde”. Na zijn huwelijk met Linie Jongeling in mei 1940, vertrok Freerk met zijn vrouw naar de gepachte boerderij Veele 92 A te Vlagtwedde. Vijf maanden later ging hij bij de WA (Weerbaarheidsafdeling). Hij deed ook geregeld mee aan oefeningen, totdat zijn vader in 1941 overleed.

Freerk colporteerde met het NSB-lijfblad Volk en Vaderland en daarnaast was hij kringadministrateur. In 1944 ging hij bij de Landwacht en werd bewapend met een jachtgeweer. Dit was niet zijn eigen keuze, maar werd verplicht vanuit de NSB. Bevreesd voor zijn jonge gezin, bestaande uit een dochter, een zoon en een hoogzwangere vrouw, deed Freerk wat hem opgedragen werd. Als hij hierin niet zou toestemmen, dan werd hij afgevoerd naar Duitsland om daar in de munitiefabrieken tewerk gesteld te worden.

Arrestatie en internering

Voorafgaand aan de bevrijding in mei 1945 had het Militair Gezag (verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur in bevrijd Nederland) al bepaald dat alle NSB'ers die na 1 juli 1942 nog lid waren, evenals alle leden van de WA, onmiddellijk gearresteerd moesten worden. Zo kon het gebeuren dat Freerk Boels op 13 april 1945 werd aangehouden. Hij werd overgeplaatst naar het interneringskamp De Kazemat aan de Korte Akkers in Veendam. Zijn persoonlijke eigendommen die hij op dat moment op zak had, een horloge met ketting en een sigarettenkokker, werden in beslag genomen.

Op 28 juni werd hij in bewaring gesteld in de school te Vlagtwedde. Daar werd hij ook verhoord. Arts A.H. Bloem te Vlagtwedde stelde twee maanden later vast dat

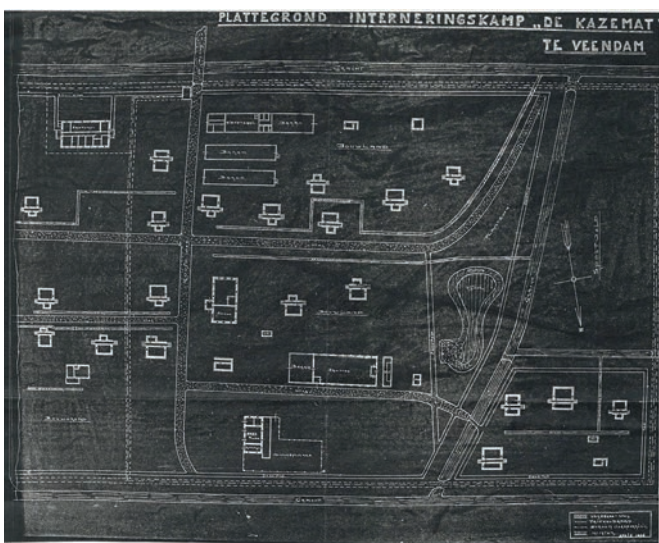
Freerk wegens ziekte niet geschikt was voor uitzending naar een interneringskamp. In de tijdelijk opgerichte interneringskampen heersten maandenlang nog bijzonder slechte omstandigheden. Gevangenen werden mishandeld, kregen weinig en slecht te eten en hadden geen recht op rechtsbijstand. In november van datzelfde jaar legde Freerk voor het Tribunaal te Groningen zijn verklaring af. Naast zijn eigen uitleg over waarom hij →

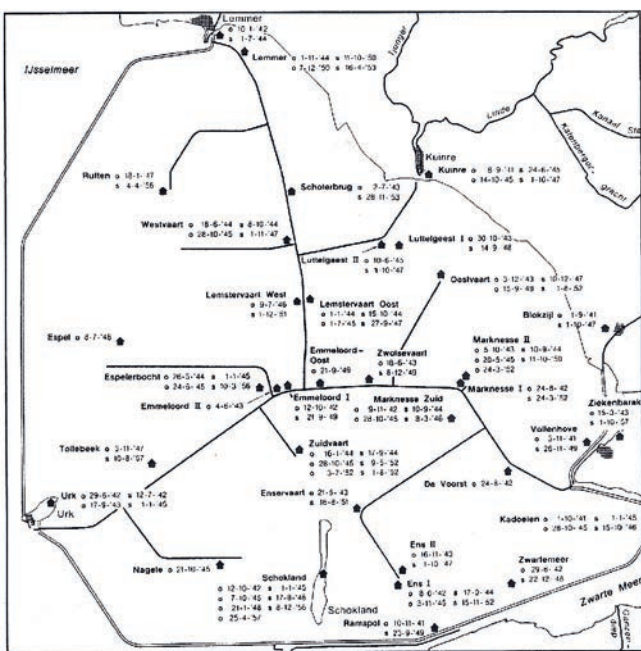
Freerk Boels en Haukeline Jongeling, trouwfoto 15 mei 1940. Collectie dhr. B. Volders.

Foto 1.

Het interneringskamp De Kazemat te Veendam. Mevr R. van der Meer (gepubliceerd op www.parkstadveendam.nl).

Opening en sluiting werkkampen Noordoostpolder. Uit: Huisvesting en verzorging der arbeiders door mr. O.S. Ebbens en F. ter Haar, pag. 121. In: *Wording en opbouw, deel II.*

In de Noordoostpolder waren verschillende interneringskampen. Kaart: www.nopinoorlogstijd.nl/werkkampen.

lid was geworden van de NSB, volgden er ook nog vijf getuigenverklaringen van bewoners uit Vlagtwedde die aangaven dat Freerk hun altijd had geholpen gedurende de oorlog.

Ondanks deze positieve getuigenverklaringen werd Freerk op 8 januari 1946 overgebracht naar kamp Sellingerbeetse. Daar verbleef hij tot het Tribunaal voor het Arrondissement Groningen haar uitspraak deed op 6 december 1946. Hem werden de volgende maatregelen opgelegd: internering voor de tijd van drie jaar en negen maanden, met aftrek van de periode die hij in voorinternering heeft gezeten, verbeurdverklaring van beschuldigd vermogen (tot 2000 gulden) en ontzetting uit het kiesrecht voor de periode van tien jaar.

Tot aan zijn vrijlating op 13 januari 1949 werd Freerk nog in drie verschillende kampen geïnterneerd; van januari 1947 tot april 1948 in Westerbork, van april 1948 tot september 1948 in kamp Beenderribben te Steenwijkerwold en uiteindelijk van september 1948 tot januari 1949 in kamp Westvaart in de Noordoostpolder.

Onder beheer

Vanaf het moment van arrestatie kwam het gehele gezin onder beheer te staan van het Nederlandsch Beheerinstituut. Deze instantie was na de Tweede Wereldoorlog belast met het beheren en eventueel afnemen van vermogens. Het ging om vermogens van landverraders, van Duitsers in Nederland en van tijdens de oorlog verdwenen personen. In de praktijk betekende dit dat er een beheerder werd aangesteld die de dagelijkse gang van zaken op de boerderij overnam.

Op 1 november 1945 werd de eerste beheerder aangesteld. Echter kreeg deze na een maand alweer ontslag vanwege mishandeling van de vrouw van Freerk. Linie woonde met de kinderen nog gewoon op de boerderij. Later kwam ook de familie Bosker hier tijdelijk wonen. Hun woning is tijdens de bevrijding afgebrand. Het Nederlandsch Beheerinstituut stelde de heer H. Abbe aan als nieuwe bedrijfsleider. Deze bleef het beheer voeren tot aan mei 1947.

Het landbouwbedrijf van Freerk en Linie leverde niet genoeg op om de boete van tweeduizend gulden te kunnen betalen. In maart 1947 werd daarom besloten tot publieke verkoop van de landbouwinventaris. Linie heeft nog geprobeerd om financiële steun vanuit de familie te krijgen, maar dit lukte helaas niet. Het resulteerde uiteindelijk in een boeldag waarbij alles werd verkocht. Tevens vroeg de verhuurder van de boerderij om opheffing van de pacht en werd de boerderij vanaf het voorjaar van 1947 verhuurd aan de heer H.J. Greven. De woningcommissie kende een huis toe aan Linie, maar zij voelde er niets voor om te vertrekken. Ze deed er alles aan om in haar eigen huis te blijven, maar op 22 juni 1947 moest zij dan toch de boerderij verlaten.

Ze ging terug naar het huis waar ze woonde voor haar huwelijk, Hebrecht 6 te Vlagtwedde. Van de

Voedselcommissie der Provincie Groningen kreeg zij een toelage om in haar levensonderhoud te voorzien. In juli 1947 schreef mevrouw Boels nog een brief naar deze commissie: "U begrijpt dat een bedrag van f 75,- per maand voor 4 personen veel te weinig is, te meer daar de voordelen van de boerderij met tuin mij nu ontnomen zijn."

Terug naar het 'normale' leven

Op 14 juni 1948 kwam er een einde aan de onder beheerstelling van het Nederlandsch Beheerinstituut. Ook aan de internering van Freerk Boels kwam een einde op 13 januari 1949. Hij werd herenigd met zijn gezin en woonde in een gedeelte van de boerderij aan de Wedderstraat nr. 80 te Veele. Van 1950 tot en met 1955 woonden ze aan op de Barlage B608 te Vlagtwedde. In die eerste jaren was Freerk nog druk bezig met de afhandeling van zijn veroordeling. Tot zeker oktober 1952 was hij in de weer met het Nederlandsch Beheerinstituut om de laatste financiële en administratieve zaken tot een goed einde te brengen.

Freerk deed zijn best om weer terug te keren in het normale leven. Hij ging aan het werk bij zijn halfbroer op de ouderlijke boerderij. Daarna was hij nog werkzaam bij Staatsbosbeheer en tot zijn pensionering bij het Waterschap. Hij hield zijn kinderen voor dat ze een goede opleiding moesten volgen en een goede baan moesten zoeken, zodat ze zichzelf altijd zouden kunnen redden. De kinderen werd het echter niet altijd makkelijk gemaakt; na de oorlog was er vaak sprake van stigmatisering. Zowel door ouders van klasgenootjes als door docenten op school. Zelfs op volwassen leeftijd kwam het nog voor dat ze aangesproken werden dat ze fout waren geweest in de oorlog. En dat terwijl ze in die tijd nog heel klein waren.

Van 1955 tot 1994 woonden Freerk en Linie aan de Wollinghuizerweg 132 te Vlagtwedde. De kinderen trouwden allemaal in deze periode en gingen uit huis. Er volgde nog eenmaal een verhuizing naar de Oostersingel 13. Daar overleed Freerk uiteindelijk op 2 juni 2001 op 88-jarige leeftijd. Zijn vrouw Linie woonde in 2012 nog een aantal maanden in verzorgingstehuis de Blankenburg te Blijham, tot aan haar overlijden op 2 november van dat jaar. Ze liggen samen begraven op de begraafplaats te Veele. ■

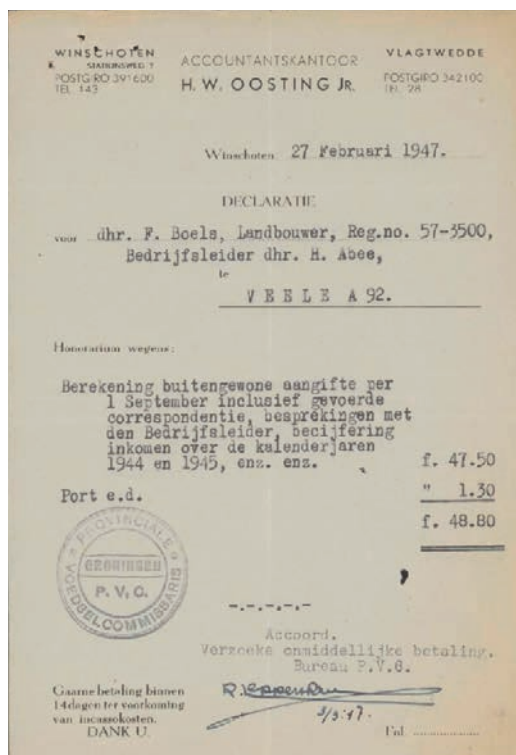
Bronnen:

Nationaal Archief (NA), Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging 2.09.09, inventarisnummer 39615, dossier 1962.

NA, Archief Nederlands Beheerinstituut 2.09.16.02, dossier 37227.

Groninger Archieven, gemeente Vlagtwedde, geboorteregister 1913, aktenummer 13.

Groninger Archieven, gemeente Vlagtwedde, huwelijksregister 1940, archiefnummer 1671, inventarisnummer 329, aktenummer 39.

Declaratie uit het archief van het Beheersinstituut. Collectie Nationaal Archief.

De boerderij te Hebrecht. Collectie mev. Zijlstra-Boels.

De woning van Freerk en Linie Boels aan de Wollinghuizerweg 132. Collectie mev. Zijlstra-Boels.

Onthulling van een oorlogsgedenkteken

Een monument van herinnering in Wedderveer

Enkele jaren na de bevrijding werden ook in Westerwoldse dorpen de eerste oorlogsgedenktekens opgericht. In 1950 werd het oorlogs- en verzetsgedenkteken in Wedderveer onthuld. Al bijna 75 jaar lang worden hier de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdacht.

door Jacco Pranger

In 1949 stond in de *Winschoter Courant* een bericht over het voornemen van een herinneringsmonument in de gemeente Wedde. In de gemeente Wedde werd een comité opgericht dat zich ten doel stelde om een monument op te richten ter nagedachtenis van de in 1940-1945 gevallen oorlogsslachtoffers. Als eerste werd er van de heer H. Stel voor een bedrag van 495 gulden

een stuk grond aangekocht van bijna zeven are aan de Hoofdweg in Wedderveer. Het bedrag werd door de gemeente Wedde betaald. Het comité betaalde op haar beurt de gemeente een bedrag van tweehonderd gulden voor een deel van de grond, drie are groot inclusief de staande bomen. De andere vier are kon de gemeente verhuren als tuingrond.

Wladimir de Vries

Het monument werd ontworpen door de jonge beeldhouwer Wladimir de Vries te Haren (1917-2001). In de voorgaande jaren had De Vries oorlogsmonumenten geleverd voor onder andere de dorpen Winsum (1947) en Zevenhuizen (1948). Deze gedenktekens vertonen veel gelijkenis met het gedenkteken in Wedderveer. Uit het wit natuurstenen beeld van een staande vrouw met ontbloot bovenlichaam en haar handen gevouwen op de rug spreekt leed en lijden, maar tevens ook vertroosting. Op de sokkel voetstuk staat de tekst: "Opdat wij niet vergeten 1940-1945". Het monument is 240 cm hoog en staat tegenover Hoofdweg 9.

Onthulling van het monument

Op 4 mei 1950 werd het monument in Wedderveer onthuld namens het comité en het gemeentebestuur van Wedde. Onder leiding van de heer J. van Veenen van het comité werd het monument met enkele woorden ter nagedachtenis overgedragen aan de burgemeester van Wedde de heer Nauta. Ook werden er tijdens deze plechtigheid onder leiding van muziekkorps D.O.K. nog een tweetal coupletten van het Wilhelmus gezongen. Tijdens de plechtigheid waren er verschillende familieleden van gevallen en afgevaardigden van diverse commissies aanwezig die bloemen legden bij het monument.

Onder grote belangstelling werd het beeld onthuld door mevrouw Grietje Mulder-de Wit, de weduwe van Eltjo Mulder uit Winschoterzyl. Eltjo Mulder was actief bij verzetsactiviteiten binnen de gemeente Wedde en had onderduikers in zijn huis. Na zijn arrestatie op 23 april 1941 kwam hij via Kamp Amersfoort uiteindelijk terecht in werkkamp Gross-Rosen in Polen, waar hij op 30 mei 1942 is omgekomen. Er is in Wedderveer tevens een straat naar hem vernoemd: de Eltjo Mulderweg.

Na de herdenkingsplechtigheden werd om 19.00 uur een wijdingsdienst gehouden in de Nederlands Hervormde Kerk in Blijham onder leiding van dominee Keuning. Na de dienst gingen de aanwezigen naar de graven van de geallieerde militairen op de begraafplaats in Blijham. Na twee minuten stilte om 20.00 uur zongen de schoolkinderen uit de hoogste klassen van de lagere scholen het Engelse en Poolse volkslied waarna bloemen op de graven van de militairen werden gelegd. Met deze handeling kwam er een einde aan de plechtigheden van die dag.

Na de fusie met Bellingwolde is het oorlogs- en verzetsgedenkteken aangewezen als gemeentelijk herdenkingsmonument. Basisschool De Wiekslag (Blijham) heeft het monument geadopteerd. Er wordt jaarlijks op 4 mei een herdenkingsbijeenkomst gehouden waarbij kransen en bloemen gelegd worden rond het monument. ■

Bronnen

Wikipedia

Diverse kranten, geraadpleegd via Delpher

Artikel geschreven door Harm Frits Korvemaker

Het monument in 1953. Collectie: auteur.

Eltjo Mulder. Foto: Oorlogsgravenstichting.

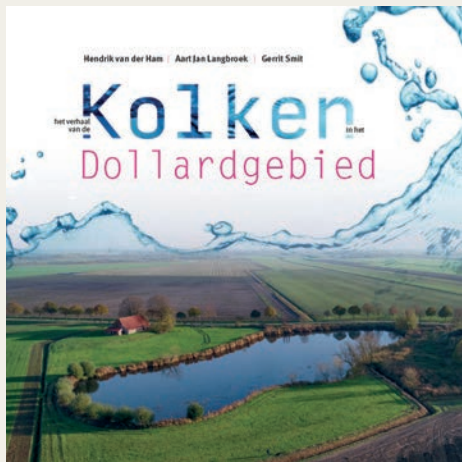
Foto uit de Winschoter Courant van 5 mei 1950, een dag na de onthulling.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Kolken in het Dollardgebied

Onlangs verscheen van de hand van Hendrik van der Ham, Aart Jan Langbroek en Gerrit Smit het boek *Het verhaal van de kolken in het Dollardgebied*. Aan de noordzijde van Westerwolde vinden we nog altijd een lint van kolken, waaronder de Oudeschanskerkolk, de Kompenkolk en de Ulsderkolk. In het fraai geïllustreerde boek (216 blz.) nemen de auteurs de lezer mee op een boeiende reis door de tijd. Kolken zijn ontstaan na dijkdoorbraken en vormen – zoals de auteurs stellen – ‘een archipel van kleine natuurgebieden’. Niet voor niets is er veel aandacht voor de flora en fauna rondom de meer dan dertig beschreven kolken. Met toegankelijke beschrijvingen, (historische) kaarten, tekeningen en veel foto's is er met deze publicatie letterlijk en figuurlijk een geschiedenis opgediept.

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen?
Dat kost slechts € 27,50 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Poolse strijders over de Hondsrug

Bijna tachtig jaar na dato beschrijft kolonel drs. Harold de Jong het werk van de 1e Poolse Pantserdivisie die onder leiding van Generaal Stanisław Maczek in 1945 delen van Drenthe en Groningen bevrijdden. Ook Westerwolde werd in april 1945 bevrijd door deze Poolse legereenheid. Met beeldmateriaal uit verschillende archieven en particuliere collecties wordt de opmars van de bevrijders geïllustreerd. De gevechten bij Bourtange en Tange-Alteveer worden beschreven, maar ook de relaties met de andere geallieerde strijdkrachten. Het verhaal stopt echter niet bij de bevrijding. Wist u dat tussen 1945-1948 in het Emsland meer dan vijfduizend Polen woonden? En dat Haren in het Emsland

gedurende deze jaren bekend stond als Maczków? De Jong sluit af met een 'In Memoriam' waarin de zestig foto's (voor zo ver bekend) van de gesneuvelde Poolse militairen worden getoond.

Bezoek onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

